

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“Ölkədə kiçik sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatının
hazırlanması problemləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Hüseynov Taleh Natiq

BAKI – 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d. dos., Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

“ ____ ” _____ 2019-cu il

**“Ölkədə kiçik sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatının hazırlanması
problemləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisaslaşmanın şifri və adı: 060402: Mühəsibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: Xidmət sferasında mühəsibat uçotu və audit

Qrup: 420

Magistrant

Hüseynov Taleh Nətiq

Elmi rəhbər

i.ü.f.d., Atakişiyev Ruslan Bahiyəddin

Program rəhbəri

i.e.n, dos., Seyfullayev İlqar Zülfüqar

Kafedra müdiri

i.e.d, prof., Kəlbəliyev Yaşar Atakişi

BAKİ-2019 il

Problems of financial reporting in small business entities in the country

Summary

The actuality of the subject- providing economic development of small entrepreneurship subjects, one of the most urgent issues in our country recently. Small entrepreneurship entities play a major role in promoting employment in the country's economy and ensuring regional development. In some countries there is a standard of financial reporting for small and medium-sized businesses.

Purpose and tasks of the research - dissertation is to gain a general approach to the problems of small and medium enterprises in our country. The purpose of the dissertation is to highlight the importance of developing a uniform financial reporting standard for small and medium enterprises in our country.

Research methods- in the course of the research process, grouping, comparative analysis, systematization, observation, experimental methods were used to collect, analyze and analyze materials.

Research information base- while conducting research on the research, from a number of web pages,our country has used legislative base and literature related to research, conferences convened in foreign countries and published articles and foreign literature.

Research results-There is a need to regulate the accounting policies for small and medium-sized businesses in our country and first of all, the changes should start with the financial statements.

Scientific practical results obtained as a result of research- The findings of the study indicate that there are shortcomings in accounting procedures applied to entrepreneurship entities in our country, and are used for entrepreneurship in our country proposals on financial reporting forms.

Key words. financial report, entrepreneurship subjects.

İXTİSARLAR və İŞARƏLƏR

BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı.
BOKT	Bank Olmayan Kredit Təşkilatı.
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi.
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
MMUS	Milli Mühasibat Uçotu Standartları
MHBS	Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları
KOB	Kiçik və Orta Biznes.
Və.s	Və sair.
S.	Səhifə

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I fəsil. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ UÇOTUN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI VƏ ONLARIN İQTİSADİYYATDA YER VƏ ROLU.....	8
1.1. Sahibkarlıqda uçotun təşkilinin nəzəri əsasları.....	8
1.2. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatda yeri və rolu.....	21
II fəsil. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ UÇOTUN VƏ MALİYYƏ HESABATININ HAZIRLANMASINDA MHBS-NİN VƏ MMUS-NİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	28
2.1. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində maliyyə uçotunun aparılmasının mövcud vəziyyəti.....	28
2.2. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması	41
2.3. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində MHBS-nin tətbiqi problemləri.....	49
III fəsil. AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQDA UÇOT VƏ HESABATIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	57
3.1. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində tətbiq olunan uçot qaydalarının təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübədən istifadə.....	57
3.2. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi yollar.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	70
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	72
Cədvəllərin siyahısı.....	76
Sxemlərin siyahısı.....	77

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Ölkəmizdə son dövrlərdə ən aktual məsələlərdən biri kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi inkişafının təmin edilməsidir. Belə ki, kiçik sahibkarlıq subyektləri ölkə iqtisadiyyatında məşğulluğun təmin edilməsi, regional inkişafın təmin edilməsində böyük rol oynayırlar. Məhz buna görə bu sahibkarlıq subyektlərinin inkişafının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritet məsələlərindən hesab olunur. Bu sahibkarlıq subyektlərində iqtisadi inkişafının təmin etmək üçün isə ilk növbədə onlarda şəffaf uçot sistemini yaradılmasını və beynəlxalq standartlara cavab verən maliyyə hesabatlarının hazırlanmasını təşkil etmək lazımdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bir sıra ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartı mövcuddur. Ölkəmizdə isə bütün sahibkarlıq subyektləri üçün vahid maliyyə hesabatı formalarından istifadə olunur ki, bu maliyyə hesabatı formalarının kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən tətbiq olunması kifayət qədər çətindir. Həmçinin ölkəmizdə tətbiq olunan maliyyə hesabatı formalarında bir sıra çatışmamazlıqlar mövcuddur. Bu kimi problemləri nəzərə alaraq bir sıra ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizdə də sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün vahid maliyyə hesabatı formaları hazırlanması və ölkəmizdə mövcud olan maliyyə hesabatı formaları təkmilləşdirilməlidir. Zəruridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi- ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı problemlərə ayrı ayrılıqda deyil birgə yanaşılması təmin edilməsinə nail olmaq. Tədqiqatın vəzifələri- beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün vahid maliyyə hesabatı standartı tətbiqinin bu sahibkarlıq subyektlərinə qazandıracağı avantajları izah etmək. Ölkəmizdə bütün sahibkarlıq subyektləri üçün hazırlanmış olan maliyyə hesabatı formalarının problemlərini araşdırmaqdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı- ölkəmizdə mövcud olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridir. Tədqiqatın predmeti- sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq olunan uçot qaydalarının təkmilləşdirilməsi və kiçik və orta sahibkarlıq

subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartının tətbiqinin zəruriliyinin izah edilməsidir.

Tədqiqat metodları:Tədqiqatın hazırlanması prosesi zamanı materialları toplamaq,onları təhlil etmək və sonda yekun bir nəticə əldə etmək üçün qruplaşdırma,müqayisəli təhlil, sistemləşdirmə, müşahidə, eksperiment metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası:Tədqiqat ilə bağlı araşdırma aparılarkən bir sıra veb-səhifələrin məlumatlarından, ölkəmizdə tədqiqat ilə əlaqəli olan qanunvericilik bazasından və ədəbiyyatlardan, xarici ölkələrdə təşkil olunan konfranslardan və nəşr olunan məqalələrdən, xarici ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri:Tədqiqatın aparılması zamanı ölkəmizdə tədqiqatın mövzusunə uyğun aparılan araşdırılmalara rast gəlinməmişdir.Həmçinin tədqiqatın mövzusu ilə əlaqəli ölkəmizdə elmi kitablar, məqalələr və.s tədqiqat üçün zəruri olan informasiyalar çox azdır.

Nəticələrin elmi və praktiki əhəmiyyəti:Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi nəticəsində əldə olunan məlumatlardan rəşional hesab olunanlar ölkəmizdə sahibkarlıq subyektləri üçün qəbul olunan uçot qaydalarında dəyişikliklər etməyə və əlavələr etməyə yararlı ola bilər.Həmçinin tədqiqatın sonunda maliyyə hesabatında bəzi dəyişikliklər edilməsinin daha məqbul olunması qeyd olunmuşdur.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi:Dissertasiya 3 fəsildən ibarətdir.Həmçinin dissertasiyada 2 sxem ,13 cədvəl mövcuddur . Dissertasiya titul vərəqləridə daxil olmaqla 77 səhifədən ibarətdir.

FƏSİL I.KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ UÇOTUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI VƏ ONLARIN İQTİSADİYYATDA YERİ VƏ ROLU

1.1 Sahibkarlıqda uçotun təşkilinin nəzəri əsasları

Qədim zamanlarda sadəcə dəftərtutma şəklində qəbul edilən uçot dövrümüzdə artıq təsərrüfat əməliyyatlarının qeyd edilib təsnifləşdirilməsi və nəticələrinin hesabat halında təqdim edilməsi prosesidir .Bu nöqteyi nəzərdən mühasibat uçotunun formalaşması uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Ona görə də uçot və hesabatın tarixini araşdırmaq və qısaca təhlil etmək sahibkarlıq və uçotun qarşılıqlı əlaqəsini və mühasibat uçotunun daha dərinləndən anlamağa kömək edə bilər.

Mühasibat uçotunun meydana gəlməsi və inkişafı tarixini 4 mərhələyə ayırmaq olar.

1.Qədim dövr- eramızdan əvvəl 5-ci əsrdən eramızın 12-ci əsrinə qədər müddəti əhatə edir.

2.Orta əsrlər dövrü-12- ci əsrdən başlayaraq 18- ci əsrə qədər olan dövrdür.

3.Yeni mərhələ - 18 –ci əsrdən başlayaraq 1973 –cü ilə qədər olan müddəti əhatə edir.

4.Ən yeni mərhələ (müasir dövr)- 1973- cü ildən bu günümüzdə qədər olan müddətdir.

Qədim dövr –tarixdə ilk mühasibat uçotu qeydlərinə 5 min il əvvəl rast gəlinmişdir. Belə ki,Babilistan,Misir,Yunanıstan, Roma və Şumer dövlətlərində mühasibat uçotu qeydlərinə rast gəlinmişdir. Lakin belə qeydlər sistemli şəkildə olmamışdır yalnız alqı-satqı ilə bağlı vəərəqlərdən,əmək haqqı ilə əlaqədar ödəmələrdən və.s bağlı qeydlər olmuşdur. Bu qeydlərin sistemli şəkildə olmamasının səbəbi natural təsərrüfatdan əmtəə təsərrüfatına keçid dövründə olmasıdır.Belə ki, bu dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti təzə-təzə yaranmağa başlamış və bu səbəblə iqtisadi hadisə və proseslərin fasiləsiz qeydiyyatına ehtiyac olmamışdır. İlk vaxtlar bu qeydlər borcların və alacaqların qeydiyyatı şəklində

olmuşdursa, daha sonralar bu qeydlər sahibkarlıq fəaliyyətlərini əhatə edəcək şəkllə gəlmişdir. (Radil F., 2015: s.33-34).

Orta əsrlər dövrü-bu dövrdə uçot əsaslı şəkildə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrün əvvəllərində uçot qeydləri çox sadə bir şəkildə idi. Sahibkarlıq subyektlərinin əmlakının qeydiyyatı ilə sahibkarın şəxsi vəsaitlərinin ayrılıqda qeydiyyatına bu dövrün sonlarında başlanmışdır.

Mühasibat uçotunda ən böyük yenilik və mühasibat uçotunun gələcəyini müəyyənləşdirən kəşf məhz bu dövrdə olmuşdur. Bu vaxta qədər uçotda sadə və ya birtərəfli qeydiyyat sistemindən istifadə olunmuşdur. Bu üsulla qeyd olunan əməliyyatlar yalnız birtərəfli qeyd olunduğu üçün bu üsulun mənfi tərəfləri ortaya çıxırdı. Belə ki, birtərəfli qeydiyyat sistemi ilə edilən səhvlərin tapılma ehtimalı az idi. Bu səbəblə yeni bir qeydiyyat sisteminə ehtiyac yaranır. Belə bir qeydiyyat sistemini uçota gətirən isə Luca Paciolidir (1447-1517). Luca Pacioli ikitərəfli qeydiyyat sistemini ilk dəfə uçota gətirmişdir. O, 1494-cü ildə yazmış olduğu "Summa de Arithmatika, Geometria, Proportioni et Proportionalita" (Hesab, həndəsə, nisbət və mütənasibliyə aid toplanmış biliklər) adlı kitabında "De Computis et Scripturis" başlıqlı bölümü mühasibatlığa həsr olunmuşdur. 1504-cü ildə isə kitabın bu hissəsi ayrıca çapa verilmişdir.

Qərbi alimlərinin fikrinə görə ilk mühasibatlığa aid kitab Luca Pacioliyə aiddir, amma bəzi alimlərin fikrinə görə isə mühasibatlığa aid olan ilk kitabın məhz Şərqdə meydana gəlmişdir. Belə ki, Şərqi alimi hesab olunan Abdullah İbn Muhammed İbn Kiyə Əl Mazandarəninin 1363-cü ildə yazmış olduğu "Rasele- i Fələkiyyə/ Kitab -us Siyaqat" adlı əsərində ikitərəfli qeydiyyat sisteminə aid olan qeydlər mövcud olmuşdur. Müəllif ilk əvvəl kitabın "Rasele- i Fələkiyyə" adını versədə kitabın son səhifələrində kitabın adının "Kitab -us Siyaqat" olduğunu qeyd edir. "Kitab -us Siyaqat" sözünün fars məşəli sözdür və hərfi mənada tərcüməsi "Mühasibat kitabı" mənəsini ifadə edir. Hal-hazırda bu kitab Türkiyənin Bəyazid kitabxanasında saxlanılır.

Luca Pacioli “Summa”da adlı kitabında ikitərəfli qeyd sisteminin mahiyyətini izah edərkən 3 dəftərə diqqət yönəltmişdir. Bunlara “köməkçi dəftər “ adı altında “ajanda“, əməliyyat jurnalı və böyük dəftər (baş kitab) aiddir. Ajanda adlı dəftərə ehtiyatlar qeyd edilmişdir. Əməliyyat jurnalı və ya gündəlik dəftərdə alacaqlar və borclar qeyd olunmuşdur sonnda bu iki dəftərdə yazılanlar baş kitaba köçürülmüşdür.

15 ci əsrdə İtaliyada Luca Paciolinin “Summa “ adlı əsərində göstərilən sadə mühasibatlıq sistemi çox yayılmışdır. Çünki bu mühasibatlıq sistemi səhvlərin aşkarlanmasını və düzgün qeydiyyatın həyata keçirilməsini təmin edirdi və kifayət qədər asan idi. (Can A.V, 2007:s.12-20)

Yeni mərhələ - bu dövr XX ci əsrin 70 –ci illərinə qədər davam etmişdir. Bu dövr mühasibatlıqla əlaqəli çoxlu kitablar nəşr olunmuşdur və ilk dəfə olaraq Mühasibat uçotu “ Maliyyə uçotu və İdarəetmə uçotu“ adı altında 2 yerə ayrılmışdır. Həmçinin ilk dəfə olaraq maya dəyəri (kalkulasiya) mühasibatlığının əsası qoyulmuşdur. Bu dövrdə mühasibatlıqla əlaqəli digər yeniliklər isə hesablar əsas və köməkçi olaraq 2 yerə ayrılmış və ilk dəfə olaraq hesablar sistemindən istifadə olunmuşdur. Audit fəaliyyətinin yaranmasında bu dövrə təsadüf edir.

Josiah Wedgwood adlı sahibkar 1770- ci ildə ilk dəfə olaraq uçotu 2 yerə ayırmışdır və “İdarəetmə uçotunun “ əsasını qoymuşdur. Əvvəllər mühasib kimi çalışan Josiah istehsal ehtiyatlarının və məhsulun maya dəyərinin uçotunun aparılmasına ayrıca maya dəyəri mühasibatlığı kimi baxmışdır. Josiah ilk dəfə olaraq birbaşa , dolayı, qarışıq xərcləri təsnifləşdirmişdir.

1844- cü ildə artıq İngiltərədə sahibkarlıq subyektlərinin hesabatlarını yoxlamaq üçün auditə ehtiyac yaranır və bununla əlaqədar olaraq ilk dəfə audit şirkətləri yaranır.

1849 -1873 cü illərdə İngiltərədə ilk audit şirkətləri yaranır. İndiki dövrümüzdə qədər də fəaliyyətlərini davam etdirən bu şirkətlər Deloitte, PRICE Waterhouse Coopers, Peat Marwick məhz bu illərdə təsis olunmuşlar.

Bu dövrdə sahibkarlıqda sürətlə inkişaf etmişdir (məsələn Ost-hind şirkətinin yaranması, Coco-cola şirkəti və.s) və bununla əlaqəli uçot qaydaları və hesablama texnologiyalarında inkişaf etmişdir.

Müasir Mərhələ- XX-ci əsrin 70 –ci illərindən başlayaraq maliyyə və idarəetmə uçotunda mühüm irəliləyişlər olmuşdur. Əvvəlki dövrlərə nisbətən uçot qaydaları və hesablama texnologiyaları sahibkarlığın inkişafından asılı olaraq sürətli şəkildə inkişaf etmişdir. Bu mərhələdə insan resursları mühasibatlığı, sosial mühasibatlıq, beynəlxalq mühasibatlıq və.s yarandı və eyni zamanda qeydiyyat metodları və hesabat vermə texnologiyaları təkmilləşdirildi.

Bu mərhələdə Mühasibat Uçotunun Ümumi qəbul edilmiş Prinsipləri (GAAP) qəbul edildi. Bu mərhələdə qlobal mühasibatlıq əsası qoyulmuşdur yəni uçot və hesabatın vahid dildə və formada aparılmasının əsası qoyulmuşdur.

Bu mərhələ 1973-cü ildə Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları üzrə Komitənin (MHBSK) yaradılması ilə əsası qoyulmuşdur. MHBSK-ə kommərsiya təşkilatları, ictimai sektor üçün (büdcə təşkilatları), kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün standart hazırlanmışdır və cəmiyyətə təqdim etmişdir. MHBSK-nin yaradılmasının əsas məqsədi dünyada fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin və büdcə təşkilatlarının öz maliyyə hesabatlarını hazırlayarkən eyni əsaslar, prinsiplər və formalardan istifadə etməsi və nəticədə dünya mühasibatlıq dilinin formalaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir.

Sahibkarlıqda mühasibat uçotunun nəzəri- metodoloji əsasları dedikdə sahibkarlıqda uçotun aparılması və maliyyə hesabatının hazırlanması zamanı tətbiq edilən qaydalar, riayət olunmalı prinsiplər, konsepsiyalar, həmçinin sahibkarlıq subyektləri üçün hazırlanan beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarının məcmusu başa düşülür. (Abbasov Q. Ə, 2009: s.381-382)

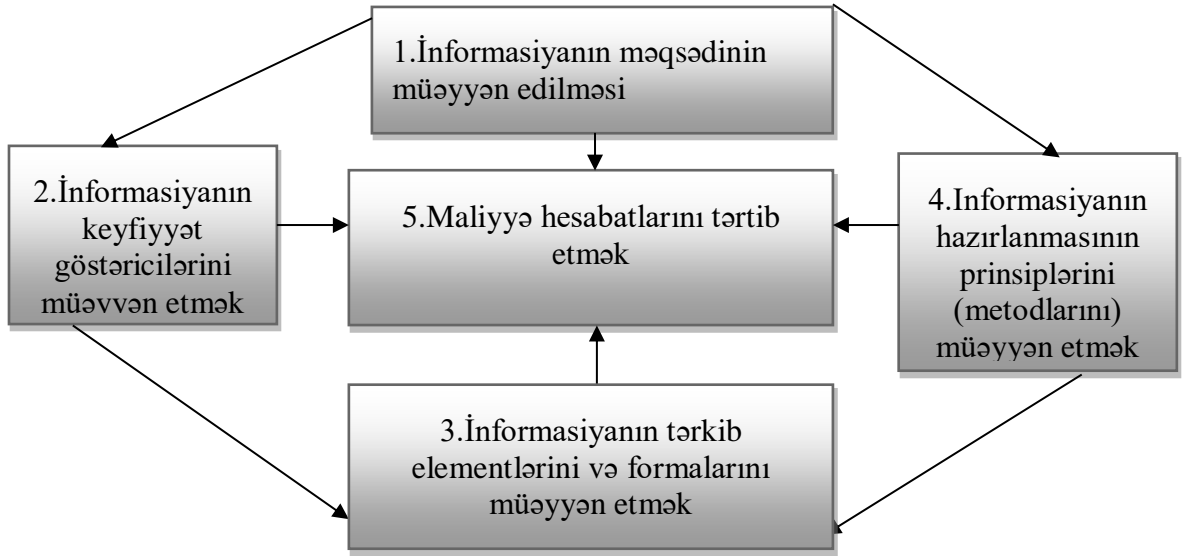
Bu gün dünyada sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun nəzəri- metodoloji əsaslarının formalaşmasına aşağıdakılar təsir edir.

1. Milli qanunvericilik.
2. Beynəlxalq uçot və konsepsiyaları.
3. Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları.
4. Ümumiqəbul olunmuş uçot prinsipləri.

1. Milli qanunvericilik-hər bir ölkənin qanunverici orqanları sahibkarlıq subyektlərində uçotunun şəffaflığını təmin etmək , fiskal siyasəti həyata keçirmək və.s məqsədlərdən dolayı sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatının formasını hazırlayıb təsdiq edir və hesabatın hazırlanması ilə əlaqədar təlimatlar işləyib hazırlayır. Ölkəmizdə sahibkarlıq subyektləri ilə qanun layihələrinin qəbul olunması səlahiyyəti Milli Məclisə məxsusdur. Lakin sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı formalarının və maliyyə hesabatı ilə bağlı təlimatların hazırlanmasını Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. (Radil F., 2015: s.43-46)

2. Beynəlxalq uçot və konsepsiyalar- maliyyə hesabatları fundamental konsepsiya , standartlar və prinsiplər nəticəsində hazırlanır ki, sahibkarlıq subyektləri maliyyə hesabatı hazırlayarkən bu konsepsiyaya , standartlara və prinsiplərə əməl etməlidirlər. Maliyyə hesabatının (və ya mühasibat uçotunun konsepsiyası) konsepsiyası dedikdə istifadəçilərin (kənar və daxili) tələblərinə uyğun informasiyanın hazırlanması zamanı tətbiq olunan hesabat formalarının quruluşu, həmin hesabat formalarının hazırlanması zamanı əməl edilməli olan keyfiyyət xüsusiyyətləri, prinsiplər, metodlar, qeydiyyat üsullarının məcmusu başa düşülür. Maliyyə hesabatlarının konsepsiyasının mahiyyətini başa düşmədən maliyyə hesabatlarını tərtib etmək və onların mahiyyətini başa düşmək mümkün deyil. Maliyyə hesabatlarının konsepsiyası bir növ sahibkarlıq subyektləri tərəfindən maliyyə hesabatlarının hazırlanması zamanı bu sahibkarlıq subyektlərinə yol göstərir və həmçinin maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının məntiqini izah edir. Belə ki, maliyyə hesabatlarının tərtib olunmasının konsepsiyasını mərhələ-mərhələ aşağıdakı sxemdəki kimi göstərmək olar.

Sxem 1. Maliyyə hesabatlarının konsepsiyasının mərhələləri.



Mənbə. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi www.maliyye.gov.az/ (03.02.2019)

1-ci mərhələ- İnformasiyanın məqsədlərinin təyin edilməsi bu mərhələdə əldə olunan maliyyə məlumatları istifadəçilərin düzgün qərar qəbul etməsinə göstərəcəyi təsir müəyyənləşdirilir. Çünki informasiyanın məqsədi (maliyyə məlumatlarının) istifadəçilərin düzgün qərar qəbul etməsinə xidmət etməlidir.

2-ci mərhələ-İnformasiyanın keyfiyyət göstəricilərini müəyyən edilir. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları Şurası aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərini fərqləndirir

1. Anlaşıqlıq- informasiya maliyyə hesabatlarında təqdim olunarkən ilk növbədə istifadəçi üçün anlaşılıqlı olmalıdır.

2. Müqayisəlilik- maliyyə hesabatında təqdim olunan informasiyalar müqayisəli olmalıdır. Yəni istifadəçilər hesabat dövrü məlumatlarının əvvəlki illərlə müqayisə etməsi mümkündür.

3. Münasiblik- yəni istifadəçilərin qərar qəbul etməsinə təsir edən bütün məlumatlar maliyyə hesabatlarında əks olunmalıdır.

4. Etibarlılıq – maliyyə hesabatlarındakı informasiyalar düzgün və etibarlı olmalıdır. Yəni bu informasiyaların tərkibində yalnız və qərəzli fikirlər olmamalıdır.

Şura tərəfindən fərqləndirilən maliyyə hesabatının digər keyfiyyət xüsusiyyətləri neytrallıq, tamlıq, mahiyyətin formadan üstünlüyü, ehtiyatlıq, ardıcillıq, düzgün təqdimat, sosial məsuliyyətlik, münasiblik və.s dir. (<https://muhasibataz.maliyyə-hesabatının/tərtib-olunmasının/keyfiyyət/göstəriciləri-2019>).

3-cü mərhələ-İnformasiyanın tərkib elementlərini formalarını müəyyən etmək. Bu mərhələdə əldə olunan informasiyanın maliyyə hesabatının hansı tərkib elementində və hansı maliyyə hesabatında əks olacağı müəyyənləşdirilir. Yəni informasiyanın aktiv, öhdəlik, gəlir, xərc və kapitaldan hansına aid olacağı müəyyənləşdirilir.

4-cü mərhələ- Bu mərhələdə informasiyanın hazırlanmasının prinsipləri və metodları müəyyən edilir. Maliyyə hesabatlarında əks olunan informasiyalarda aşağıdakı prinsip və metodlara əməl edilməlidir. (ehtimallara)

1. Müəssisənin fəaliyyətinin fasiləsizliyi prinsipi- bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisə hal-hazırda fəaliyyət göstərir və gələcəkdə də fəaliyyət göstərəcək . Yəni maliyyə hesabatlarının tərkib elementlərinin uçotu uzunmüddətli perspektivə əsaslanmalıdır.

2. Hesablama metodu- bu metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün əməliyyatlar baş verdiyi anda qeyd olunmalıdır. Yəni kassa metodundan fərqli olaraq bu uçotda baş verən bütün nağd və nağdsız əməliyyatlar bu metoda əsasən maliyyə hesabatında qeyd olunmalıdır. (Kommersiya təşkilatları üçün MMUS-nın konseptual əsasları, 2007: s.5)

5-ci mərhələ- Bu mərhələdə bütün məlumatlar ümumiləşdirilir maliyyə hesabatları sahibkarlıq subyektləri tərəfindən tərtib edilir.

3. Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları- Sahibkarlıqda uçotun nəzəri- metodoloji əsaslarının formalaşmasına təsir edən amillərdən biri də beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarıdır. Çünki sahibkarlıq subyektləri beynəlxalq bazarlara çıxış əldə etmək üçün beynəlxalq standartlara əsaslanan maliyyə hesabatları

hazırlamaladırlar. Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları şurası tərəfindən qəbul olunan beynəlxalq maliyyə hesabatları standartları aşağıdakılardır.

1. “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının ilk dəfə tətbiq edilməsi” –1 nömrəli beynəlxalq maliyyə hesabatı standartında ilk dəfə beynəlxalq maliyyə hesabatları təqdim edən sahibkarlıq subyektlərinə tövsiyələr və tələblər öz əksini tapır.

2. “Müəssisələrin birləşməsi”-3 nömrəli beynəlxalq maliyyə hesabatı standartı bu standartın məqsədi müəssisələrin birləşməsi (sahibkarlıq subyektlərinin birləşməsi) nəticəsində maliyyə hesabatlarında göstərilən məlumatların müvafiqliyini, etibarlılığını və müqayisəliliyini təkmilləşdirmək ibarətdir.

3. “Satış üçün saxlanılmış uzunmüddətli aktivlər və dayandırılmış əməliyyatlar”- 5 nömrəli beynəlxalq maliyyə hesabatı standartı bu standartın məqsədi sahibkarlıq subyektləri tərəfindən satış üçün saxlanılmış aktivlərin uçota alınmasının və saxlanılmış əməliyyatların təqdim edilməsi və açıqlanmasının göstərilməsidir.

4. 10 №-li Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartı -”Birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatları”- bu standartın məqsədi , sahibkarlıq subyektinin bir və ya daha artıq digər sahibkarlıq subyektinə nəzarət etməsi zamanı birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdimatı üçün prinsipləri müəyyən etməkdən ibarətdir.

“Birgə razılaşmalar”11 nömrəli, “Maliyyə alətləri” 9 nömrəli, “Əməliyyat seqmentləri” 8 nömrəli Maliyyə Hesabatlarının Beyəlxalq Standartları və.s digər müxtəlif adlarda kommersiya təşkilatları üçün beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları mövcuddur.(<http://www.muhasib.az/maliyye.standartlari> 2019)

4.Ümumi qəbul olunmuş uçot prinsipləri- 20-ci əsrin I-ci yarısından başlayaraq uçotu sistemlərinin və maliyyə hesabatlarının hazırlanması qaydalarının təkmilləşdirilməsi və sahibkarlıq subyektləri üçün ümumi uçot və həmçinin hesabat hazırlanması yönündə mühüm işlər görülməyə başladı ki, bu

prosesləri bəzi alimlər mühasibat uçotunun ilk standartlarının yaradılmasının başlanğıcı kimi qəbul edirlər. Həmin illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında bu istiqamətdə ilkin addımlar atılmışdır. Bu istiqamətdə görülən ardıcıl işlər nəticəsində uçot sisteminin və maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının GAAP (General Accepted Accounting Principles) və ya maliyyə (mühasibat) uçotunun hər kəs tərəfindən qəbul edilən prinsipləri sisteminin əsası qoyulmuşdur. Dünya ölkələrinin bir neçəsi hesab edir ki, uçotu sistemini və maliyyə hesabatlarının hazırlanmasını ümumiqəbul olunmuş uçot prinsiplərinə əsasən təşkil etmək lazımdır. Ümumiqəbul olunmuş uçot prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Mütəzəmlik prinsipi- bu prinsipə görə sahibkarlıq subyektləri ümumiqəbul olunmuş uçot prinsiplərinə müntəzəm olaraq riayət etməlidir.

2. Ardıcılıq prinsipi- sahibkarlıq subyektləri səhvlərin və ya uyğunsuzluqların qarşısını almaq üçün hesabat prosesində eyni standartları tətbiq etməyə borcludurlar. Həmçinin sahibkarlıq subyektləri hər hansı bir dəyişdirilmiş və ya yenilənmiş standartların arxasında olan səbəbləri tam olaraq açıqlamalıdır.

3. Davamlılıq prinsipi- aktivlər ,öhdəliklər, qiymətləndirilərkən sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin davamlı olacağı ehtimal edilməlidir.

Qeyri-kompensiya prinsipi ,metodların davamlılığı prinsipi, ehtiyatlılıq prinsipi, münasiblik prinsipi və.s digər ümumiqəbul edilmiş uçot prinsipləridə mövcuddur. (<https://www.investopedia.com/terms/gaap.asp>, 2019)

Müasir dövrdə hər bir sahibkarlıq subyekti mühasibatlığı vacib hesab edir. Bunun əsas səbəbi nədir?

Əgər hər hansı sahibkarlıq subyekti hər hansı bir şirkətin səhmlərini almaq, gələcək satışı proqnozlaşdırmaq , məhsulun maya dəyərini təşkil edən xərcləri azaltmaq istədikdə və.s bu kimi məsələlərdə düzgün iqtisadi qərar verməsi üçün ona mühasibat uçotu məlumatları lazım olacaqdır. Bu zaman bizə məlum olur ki, mühasibat uçotu bizə düzgün qərar vermək üçün lazımdır. Deməli, mühasibat uçotu biznes qərarlarının qəbul olunması üçün əsas informasiya mənbəyidir.

Mühasibat uçotu- müvafiq müvafiq maliyyə və idarəetmə qərarı yaxud müəssisənin strateji inkişafı ilə əlaqədar qərar qəbul edilməsi üçün zəruri olan informasiyanın toplanması, ölçülməsi, qeydə alınması, işlənilməsi və lazımı istiqamətlərə yönəldilməsi sistemidir.

Mühasibat uçotu 2 yerə ayrılır.

1. Maliyyə uçotu.

2. İdarəetmə uçotu.

Bu zaman bir sual meydana çıxır ki, maliyyə və idarəetmə uçotu nədir və onların arasında fərq nələrdən ibarətdir?

Mühasibat uçotu informasiyasında maraqlı olan subyektlər mühasibat uçotu informasiyasının istifadəçiləri adlanır və bu istifadəçilər iki yerə bölünür.

1. Daxili istifadəçilər (insiders)

2. Kənar istifadəçilər (outsiders)

Daxili istifadəçilər (insiders) – müəssisə daxilində biznes qərarları qəbul qəbul edən rəhbər, menecer, yaxud sadə işçilərdə ola bilər. İdarəetmə uçotu informasiyasından əsasən daxili istifadəçilər istifadə edir. Məsələn. Menecerlər maya dəyərinin hesablanmasına ABC (average board cost) yanaşmasını tətbiq etmək istəsələr bu zaman idarəetmə uçotunun hesabatlarından istifadə edəcəklər.

Kənar istifadəçilər (outsiders) – Kənardan müəssisənin fəaliyyəti ilə maraqlanan şəxslərdir. Bunlara aiddir: investorlar və səhmdarlar, müəssisənin işçiləri və onların nümayəndələri, borcverənlər, malsatan podratçılar və malalan və sifarişçilər, dövlət orqanları, bütövlükdə cəmiyyət. : Investorlar və səhmdarlara bu informasiyalar müəssisəyə investisiya yatırımı etməsi ilə bağlıdır. Malsatan podratçılar və malalan və sifarişçilərə bu məlumatlar müəssisənin fəaliyyətinin fasiləsizliyi üçün lazımdır və ya müəssisənin öz öhdəliklərini ödəmək qabiliyyətində olmasını öyrənmək üçün lazımdır. və.s

Belə ki, kənar istifadəçilər üçün mühasibat uçotunun informasiyaları əsasən

investitsiya qərarları qəbul etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdisə, daxili istifadəçilər üçün isə uçot informasiyaları aşağıdakı məqsədlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- 1.Strategiyanın hazırlanması
- 2.İşin planlaşdırılması.
- 3.Qərarların qəbulu.
- 4.Resurslardan istifadənin optimallaşdırılması.

İdarəetmə uçotu məlumatlarından daxili istifadəçilər istifadə etdiyi üçün və idarəetmə uçotu məqsədlərinə görə (Cost Accounting) adlandırılır.(Rzayev.Q. 2004: s.77-83)

Mühasibat uçotunun növləri olan maliyyə uçotu və idarəetmə uçotu bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Bu fərqlər istifadəçilərin tələblərindən asılıdır.Belə ki,maliyyə uçotu məlumatları əsasında tərtib olunan maliyyə hesabatları kənar istifadəçilərin maraqlarını əks etdirdiyi halda,idarəetmə uçotu məlumatları əsasında tərtib olunan hesabatlar isə daxili istifadəçilərin maraqlarını əks etdirir.Bundan əlavə maliyyə uçotu və idarəetmə uçotunun əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də idarəetmə uçotunda tənzimləmə mexanizminin, konkret dövrülülüyün mövcud olmamasıdır. Belə ki, idarəetmə uçotunda tərtib olunan hesabatlar konkret dövrü əhatə etmir bunun əsas səbəbi isə idarəetmə uçotunda vahid hesabat formasının mövcud olmamasıdır.İdarəetmə uçotunun həmçinin tənzimləmə mexanizmi mövcud deyil yəni maliyyə uçotu milli standartlar,qanunlar və qərarlar ilə dövlət tərəfindən tənzimlənirsə idarəetmə uçotu isə yalnız sahibkarlıq subyektlərinin rəhbərlərin göstərişləri ilə tənzimlənir bunun səbəbi isə idarəetmə uçotunun daxili istifadəçilərin tələblərini əks etdirməsi və idarəetmə uçotunun məlumatlarının konfidensial xarakterli olması ilə əlaqədardır. Ümumi olaraq maliyyə uçotu və idarəetmə uçotu arasında fərqlər aşağıdakı cədvəldə qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 1. Maliyyə və idarəetmə uçotlarını fərqləndirən xüsusiyyətlər.

Fərqlənmə meyarları	Maliyyə uçotu	İdarəetmə uçotu
İstifadəçilər	Kənar	Daxili
Qeydiyyat sistemi	İkili qeydiyyat sistemi	İstənilən mümkün sistem
Tənzimləmə mexanizmi	Milli standartlar və qanunlar	Yoxdur
Ölçü sistemi	Dəyər(pul)	İstənilən
Uçotun obyektı	Bütövlüklə müəssisə	Müəssisə və onun bölmələri
Dövrülyə görə	Əsasən illik tərtib olunur	Konkret müddət yoxdur.
Etibarlılığına görə	Obyektivdir (keçmiş real hadisələri əks etdirir)	Subyektivdir

Mənbə. Fətullayev R., Quliyev V., Kərimov A., 2012 s.21

Maliyyə uçotu- kənar istifadəçilərin tələblərini özündə əks etdirən və onlara iqtisadi qərar qəbul etməkləri üçün lazım olan informasiyaları formalaşdıran bir sistemdir. Maliyyə uçotunun əsas məqsədi kənar istifadəçilərə müəssisənin maliyyə nəticəsi, maliyyə vəziyyəti, maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklərlə bağlı informasiya təqdim etməkdir. Yəni maliyyə uçotu kənar istifadəçilərə lazım olan məlumatları maliyyə hesabatı formasında onlara təqdim edir. Maliyyə hesabatının növləri aşağıdakılardır.

1. Balans hesabatı (maliyyə vəziyyətini öyrənmək və təhlil etmək üçün tərtib olunur)

2. Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat (maliyyə vəziyyətini öyrənmək və təhlil etmək üçün tərtib olunur)

3. Mənfəət və zərər haqqında hesabat (maliyyə nəticəsini öyrənmək üçün tərtib olunur)

4. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat (maliyyə vəziyyətindəki

dəyişiklikləri öyrənmək üçün tərtib olunur)

5.İzahlı qeydlər –bu hesabat formasında müəssisənin uçot siyasəti ,kənar istifadəçilər tərəfindən çətin anlaşılan məsələrin izahı qeyd olunur.

Maliyyə hesabatının elementləri aşağıdakılardır.

Aktivlər(assets)-müəssisənin keçmiş hadisələri zamanı yaranmış və istifadəsində olan müəssisəyə gələcəkdə iqtisadi fayda gətirəcəyi proqnozlaşdırılan resurdur.Məsələn. pul vəsaitləri,torpaq,tikili avadanlıqlar,patentlər,lisensiyalar və.s

Öhdəliklər(liabilities)-müəssisənin keçmiş hadisələri nəticəsində yaranmış və gələcəkdə müəssisəyə iqtisadi fayda gətirəcək resursların həmin müəssisədən axıb getməsinə səbəb olacaq borclarıdır.Məsələn.Əmək haqqı,kreditor borcları,vergi öhdəlikləri və.s

Kapital (equity capital)-müəssisənin aktivlərindən öhdəliklərini çıxdıqdan sonra yerdə qalan xalis aktivlərdir.Məsələn.Nizamnamə kapitalı,bölüşdürülməmiş mənfəət.

Gəlir(income)-mülkiyyətçilərin kapital qoyuluşu ilə əlaqəsi olmayan halda hesabat dövründə aktivlərin artması,öhdəliklərin azalması və kapitalın artması şəkilində iqtisadi faydanın artmasıdır.Məsələn.Məhsul satışından gəlir,sair aktivlərin satışından gəlir və.s

Xərc(exspense)-mülkiyyətçilərin kapital bölüşdürməsi ilə əlaqəli olmayan hesabat dövründə aktivlərin azalması,öhdəliklərin artması,kapitalın azalması şəkilində iqtisadi faydanın azalmasıdır.Məsələn.Maya dəyəri,İnzibati xərc,Kommersiya xərci və.s

Dividend-müəssisənin mülkiyyətçisi tərəfindən cari ilin mənfəətindən,keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəətindən özünə çatması məbləği götürməlidir.İlk baxışdan xərcə bənzədiyi üçün dividend maliyyə hesabatının ayrıca elementi kimi qeyd edilmir.

Aşağıdakı bərabərlikdən maliyyə hesabatının elementlərini və hesabat formalarının yaranma mənbəyini görmək olar.

$$\text{Aktiv} = \text{Öhdəlik} + \text{Kapital} - \text{Gəlir} - \text{Xərc} - \text{Dividend}$$

$$\text{Pul vəsaitləri} + \text{Digər aktivlər} = \text{Öhdəlik} + \text{Kapital} - \text{Gəlir} - \text{Xərc} - \text{Dividend}$$

$$\text{Pul vəsaitləri} = \text{Öhdəlik} + \text{Kapital} - \text{Gəlir} - \text{Xərc} - \text{Dividend} - \text{Digər aktivlər}$$

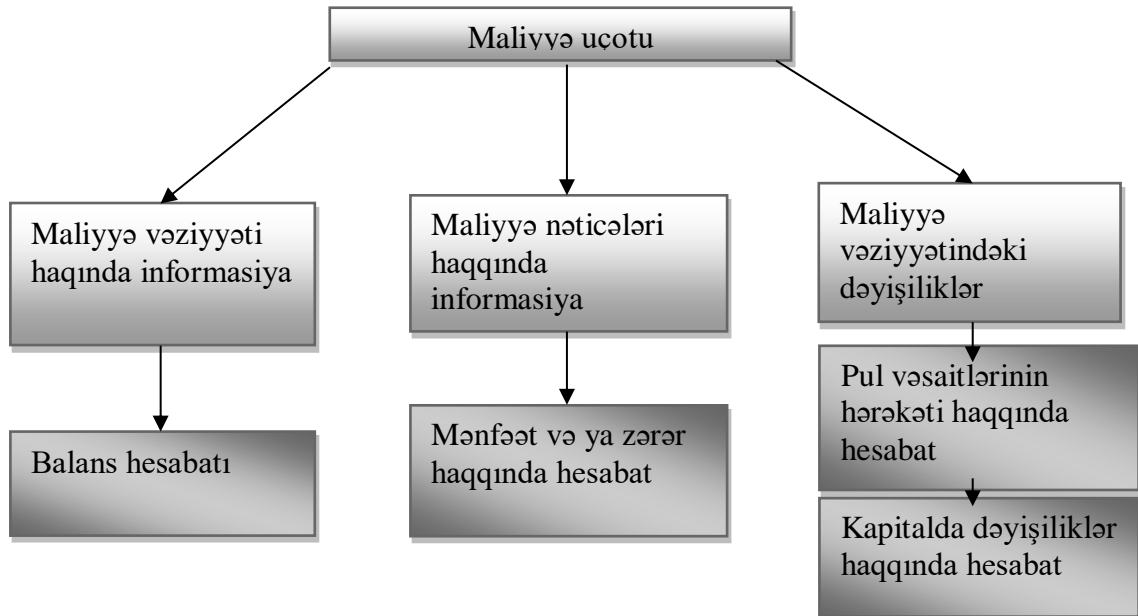
$$1. \text{Balans hesabatı} = \text{Aktivlər} = \text{Öhdəlik} + \text{Kapital}$$

$$2. \text{Mənfəət və zərər haqqında hesabat} = \text{Gəlir} - \text{Xərc}$$

$$3. \text{Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat} = \text{Kapital} - \text{Gəlir} - \text{Xərc} - \text{Dividend}$$

$$4. \text{Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat} = \text{Pul vəsaitləri} - \text{Öhdəlik} - \text{Kapital} - \text{Gəlir} - \text{Xərc} - \text{Dividend} - \text{Digər aktivlər} \text{ (Larson K., Miller P., 2009 s.70-78)}$$

Sxem 2. Maliyyə hesabatı formaları.



Mənbə. Maliyyə hesabatı formaları <https://az.wikipedia.com/2019>.

1.2 Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatda yeri və rolu

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri sənayenin, kənd təsərrüfatının və ticarətin əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Sayları digər ölkələrə nisbətən daha çox olan və güclü haqqında danışılan sahibkarlıq subyektlərinə malik olan ölkələr güclü

iqtisadiyyata sahib olurlar.Sosial-iqtisadi strukturlarını gücləndirmək istəyən ölkələr bu sahibkarlıq subyektlərinin sayını artırmağa və həmçinin bu sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını təmin etməyə çalışırlar.

Dünya iqtisadiyyatının sahibkarlıq subyektlərinin ana gövdəsini sözügedən sahibkarlıq subyektləri təşkil edir və həmçinin bu sahibkarlıq subyektləri dünya iqtisadiyyatında sahibkarlıq subyektlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir.

Cədvəl 2. Bəzi ölkələrin iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri payı (%)

Ölkələr	İqtisadiyyatda Payı	Məşğulluğu təmin etməsi	İnvestitsiya payı	İdxalı	İxracı	Kreditlərdəki Payı
ABŞ	97.2	50.4	38	36.2	32	42.7
Almaniya	99.8	64	44	49	31.1	35
Yaponiya	99.4	81.4	40	52	28	50
İngiltərə	96.0	36	29.5	25.1	22.2	27.2
Cənubi Koreya	97.8	61.9	35.7	34.5	20.2	46.8
Fransa	99.9	49.4	45	54	23	48
İtaliya	97	56	36.9	53	-	-
Türkiyə	99.5	61.1	56.5	37.7	8	4

Mənbə Türkiyə Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı www.dtm.gov.tr/ 14.12.2009

Cədvəldən görüldüyü kimi dünya ölkələrinin bir çoxunda bu sahibkarlıq subyektləri az investitsiya qoyuluşu ilə daha çox məşğulluq yaratmışdır və ixrac həyata keçirmişdir.Bundan başqa bu sahibkarlıq subyektlərinin bir sıra digər özəllikləri də vardır ki, bunlara aiddir: 1.Regionlararası inkişafın təmin edilməsi, 2.Fərdi sahibkarlığı inkişaf etdirmək , 3.İstiqamətləndirməni və hərəkətvericiliyi təmin etmək,3.Tələb dəyişikliyinə daha tez uyğunlaşmaq və.s bu kimi digər özəllikləridə mövcuddur.

Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatında əsas töhvələri aşağıdakılardır:

1. İqtisadiyyatın dinamikliyinin təmin edilməsi.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyata ən önəmli töhvələrindən biridə iqtisadiyyatın dinamikliyinin təmin edilməsidir. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyata dinamiklik qazandırması nəticəsində milli iqtisadiyyatda rəqabət mühiti formalaşır.

2. Məşğulluğun təmin edilməsi və yeni iş imkanları yaratmaq.

Bu sahibkarlıq subyektləri ümumi sahibkarlıq subyektlərinin 96-99 % təşkil edirlər və məşğulluğun 36-81% təmin edirlər. Məşğulluğun az bir hissəsi isə bu sahibkarlıq subyektlərinə məxsus olduqda isə bu hal kölgə iqtisadiyyatı ilə əlaqələndirilir.

3. Çeviklik və yenilikləri tətbiq etmək:

Bu sahibkarlıq subyektlərinin əsas özəlliklərindən biri də çevikliyi. Bu çeviklik haqqında danışılan sahibkarlıq subyektlərində idarəetmə qərarlarından başlayaraq məhsul istehsalına qədər olan bütün proseslərdə özünü göstərir. Başqa sözlə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri böyük sahibkarlıq subyektlərindən daha çevikdir bunun nəticəsində də bu sahibkarlıq subyektləri bazarda daha böyük rəqabət avantajı qazanır. Bu sahibkarlıq subyektlərində məxsus olan digər özəlliklərə misal olaraq əməliyyat çevikliyi, müştəri tələbinə tez reaksiya vermək və s. misal göstərmək olar. Bu kimi özəlliklərə sahib olmasının səbəbi kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin dövryyəsinin az olması və işçilərinin sayının az olması ilə əlaqədardır ki bunun da nəticəsində bu sahibkarlıq subyektləri daha çevik olur və yenilikləri daha tez tətbiq edə bilir və həmçinin müştəri tələbinə daha tez reaksiya verə bilir.

4. Regional inkişafın təmin edilməsi.

Sözgedən sahibkarlıq subyektlərinin ən önəmli özəlliklərindən biri də regional inkişafın təmin edilməsidir. Bu sahibkarlıq subyektləri ölkə iqtisadiyyatının əhatə etdiyi bütün coğrafi mühitə yayılmışdır. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektləri məşğulluğu təmin etməklə və yeni iş imkanları yaratmaqla

region əhalisinin böyük şəhərlərə köç etməsinin qarşısını alır və beləliklə regionun inkişafının təmin edilməsində böyük rol oynayır.

Sahibkarlıq subyektlərinin bu kateqoriyasının ölkə iqtisadiyyatına töhvələrindən əlavə sosial həyatada tövhələri vardır. Bunlara misal olaraq bu sahibkarlıq subyektlərinin rəhbərləri ilə işçiləri arasında münasibətin yaxınlığı sosial problemlərin yaranmasının qarşısını alır və həmçinin bu sahibkarlıq subyektləri məşğulluğu təmin etməklə və yeni iş imkanları yaratmaqla ölkədə demokratik prinsiplərin müdafiəsinin təmin edilməsində böyük rol oynayır və.s. (Haşmet S.,2012 s.40-48).

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf etməyə başladı, xüsusi ilə neft sənayəsində inkişaf olmuşdur ki, bu halda öz növbəsində sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin sayının artmasına təkan vermişdir. Bu sahibkarlıq subyektlərinin sayı 169603 (2017-ci –il Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı) olmuşdur. Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra sahibkarlığa dəstək ilə əlaqədar bir sıra qanun layihələri qəbul olunmuşdur iqtisadi islahatlar həyata keçirilmişdir. Bunlara misal olaraq “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanun”, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Vergilər Məcəlləsində 2019 –cu ildə edilən dəyişikliklər, Kiçik və orta biznesin inkişafı Agentliyinin yaradılmasını və.s qeyd etmək olar. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Mülkiyyət, Mülkiyyət hüququ, Azad sahibkarlıq hüququ (13.29.59. maddələr) kimi maddələrinin qeyd olunması sahibkarlıq sahəsində dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi tədbirləri hesab olunur. Bu kimi islahatların və dövlət siyasətinin nəticəsi olaraq son dövrlərdə ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı əvvəlki dövrlərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu artım orta sahibkarlıq subyektlərinə nisbətən kiçik sahibkarlıq subyektlərində daha çoxdur. Lakin son illərdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayında azalma müşahidə olunmuşdur ki, bu hal əsasən ölkəmizdə baş verən devalvasiya prosesi ilə əlaqələndirilir.

Cədvəl 3.Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı.

Göstəricilər	2016			2017		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar
Sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayı	191695	20932	170763	169603	23752	145851
Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı	187598	16835	170763	165386	19535	145851
Orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı	4097	4097	-	4217	4217	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi www.stat.gov.az (01.04.2018)

Azərbaycan Respublikasında bu sahibkarlıq subyektlərinin güclü, zəif tərəfləri, risklərinin və imkanlarının dəyərləndirilməsi aşağıdakı kimidir:

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin güclü tərəfləri:

1. Bu sahibkarlıq subyektləri haqqında qanunvericilik bazasının mövcud olması;
2. Biznes fəaliyyətinə başlamaq üçün imkanların mövcudluğu;
3. Qlobal rəqabət qabiliyyətlilik üzrə əsaslandırılmış göstəricilərdə əhəmiyyətli şəkildə irəliləyişə nail olunması;
4. "Elektron hökumətin" əhatə dairəsinin genişləndirilməsi;
5. Son illərdə biznes mühitinin əlvərişliyi istiqamətində aparılan islahatlarda biznes mühitində irəliləyişlərə nail olunması;

6.Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafına dövlət tərəfindən köməklik edilməsi;

7.Əlverişli infrastrukturun mövcudluğu;

8.İxrac əməliyyatları həyata keçirilərkən xarici ticarət qaydalarının asanlıığı;

9. Enerji daşıyıcılarının (su,elektrik enerjisi, və.s) digər ölkələrə nisbətən ucuz olması;

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin zəif tərəfləri :

1.Yüksək ixtisaslı peşəkar mütəxəssislərin azlığı;

2.Biznes bacarıqlarının xüsusilədə menecment bacarıqlarının aşağı olması;

3.Beynəlxalq ticarətdə səriştənin olmaması;

4.Bu tipli sahibkarlıq subyektləri arasında əlaqənin zəif olması;

5.Bu sahibkarlıq subyektləri arasında əlaqələndirici ixtisaslaşmış dövlət qurumunun mövcud olmaması;

6.Dövlət tərəfindən sahibkarlığa göstərilən maliyyə dəstəyinin müəyyən olunması üçün qiymətləndirmə və monitorinq sisteminin zəif olunması;

7.Daxili maliyyə bazarlarının tam formalaşmaması, yəni onların təklif etdiyi məhsul və xidmətlərinin keyfiyyətsizliyi.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün imkanlar:

1.İstehsal sahələrinin şaxələndirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası;

2. Bazar tələblərinə cavab verən ixtisasların ali təhsil müəssisələrində ,peşə təhsil müəssisələrində artırılması;

3.Kiçik və orta sahibkarlıq müəssələrində çalışan işçilərin daimi olaraq rotasiyasının həyata keçirilməsi;

4.İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasından istifadə edilməsi;

5. Bu sahibkarlıq subyektlərinə xidmət göstərən məsləhət xidmətlərinin yaradılması;

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün risklər.

1. Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin istehsal etmiş olduğu əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq maliyyə bazarlarında rəqabətə davam gətirməməsi;

2. Ölkədə məşğulluğun təmin edilməsində çətinliklərin mövcud olması;

3. Beynəlxalq bazarlara çıxışı məhdudlaşdıran qaydaların digər ölkələr tərəfindən tətbiq olunması ;

4. Yeni yaradılmış sənaye parklarında sahibkarlıq subyektlərinin bu kateqoriyası üçün təklif olunmuş vergi güzəştlərinin orada mövcud olmayan sahibkarlıq subyektlərinin aidedilməməsi.

Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin güclü tərəflərinin , zəif tərəflərinin, risklərinin və imkanlarının təhlil olunması onların gələcək iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu sahibkarlıq subyektlərinin gələcək inkişafı ölkə iqtisadiyyatımıza böyük tövhələr verə bilər. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektlərinin gələcək inkişafı ölkə iqtisadiyyatına regional inkişafın təmin edilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və məşğulluğun artırılması, ölkə iqtisadiyyatının dinamikliyinin təmin edilməsi və.s şəkildə ölkə iqtisadiyyatımıza tövhələr qazandıra bilər. Bu səbəblərdən dolayı ölkəmizdə bu sahibkarlıq subyektlərinin gələcək iqtisadi inkişafının təmin edilməsi və onlarda şəffaf uçot sisteminin yaradılması kifayət qədər ciddi bir məsələdir. Bu məsələnin həlli isə ölkəmizin iqtisadi siyasətinin son dövrlərdə prioritet məqsədlərindən biri hesab olunur. Belə ki, ölkəmizdə bu sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarının müdafiəsi üçün 2017 –ci il 28 dekabr tarixində Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi yaradılmışdır. (Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016.s.11-13).

FƏSİL 2. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ UÇOTUN VƏ MALİYYƏ HESABATININ HAZIRLANMASINDA MHBS- NIN VƏ MMUS-NIN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

2.1. Azərbaycanca kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində maliyyə uçotunun aparılmasının mövcud vəziyyəti

Respublikamızın global iqtisadi proseslərə uyğunlaşması və həmçinin ölkəmizin iqtisadiyyatının qabaqcıl dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına inteqrasiyası beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarının ölkəmizdə də tətbiq olumasını vacib etmişdir. Bu məsələ ilə əlaqəli olaraq Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Uçot Siyasəti şöbəsi ölkəmizdə mövcud olan mühasibat uçotu sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməsi istiqamətində 2 proqram hazırlanmışdır və bu proqramlar Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənmişdir. Bu proqramlardan birincisi Nazirlər Kabinetinin 20 fevral 2003-cü il tarixli 29 nömrəli “Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarına keçmək məqsədilə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının 2003-2007-ci illərdə hazırlanması və tətbiqi üzrə Proqram haqqında” qərarıdır. İkincisi isə Nazirlər Kabinetinin 18 iyul tarixli 2005- ci il 139 nömrəli “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə Proqram haqqında” qərarıdır. Belə ki, bu iki qərarın icrası nəticəsində beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına uyğunlaşdırılmış milli mühasibat uçotu standartları hazırlanmışdır.

Ölkəmizdə maliyyə hesabatı formalarının beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına uyğun şəkildə hazırlanmasının əsasını milli mühasibat uçotu standartları təşkil edir və bunlar aşağıdakılardır:

1. “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” 1-nömrəli MMUS –standartın əsas məqsədi sahibkarlıq subyektinin hesabat ilində hazırlamış olduğu maliyyə hesabatları ilə həmin sahibkarlıq subyektinin əvvəlki hesabat ilində hazırladığı maliyyə hesabatları, həmçinin digər sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatları ilə müqayisəliliyi özündə əks etdirən ümumi maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsini üzrə metodları müəyyənləşdirməkdən ibarətdir;

2.“Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat üzrə”-2 nömrəli MMUS – standartın əsas məqsədi sahibkarlıq subyektləri tərəfindən öz kapitallarında baş verən dəyişikliklərin tanınmasını, qiymətləndirilməsini və təqdimatını ardıcıl və şəffaf şəkildə təmin edilməsinə nail olmaqdır;

3.“Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə” 7 nömrəli MMUS– standartın əsas məqsədi əsasən kənar istifadəçilər üçün sahibkarlıq subyektləri tərəfindən onun vəsaitlərinin idarə olunması haqqında, həmçinin gələcək fəaliyyətdən yaranacaq olan pul vəsaitləri haqqında aydın informasiya ilə təmin etməkdir.(Rzayev Q.R,2010:s.185-187)

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı “Mühasibat uçotu haqqında qanun”-nun 9 –cu maddəsində qeyd edilir ki, bu sahibkarlıq subyektləri öz istədikləri təqdirdə maliyyə hesabatlarını kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün beynəlxalq maliyyə hesabatı standartına uyğun şəkildə hazırlamaq hüququ vardır. Bu zaman onlar növbəti il üçün illik maliyyə hesabatlarını sözügedən standartta və yaxud Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun tərtib etmək qərarını, uçot siyasətində əks etdirməklə, cari ilin dekabr ayının 31-dək qəbul edirlər.(Mühasibat uçotu haqqında qanun,maddə 9, 2004)

Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 2017- ci- il 30 yanvar tarixli “MHBS –larına və Kommersiya Təşkilatları üçün MMUS-larına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları” nın təsdiq edilməsi haqqında qərarının ümumi müddəalarında qeyd olunmuşdur ki, orta sahibkarlıq subyektlərində daxil olmaqla artıq bu qaydalar kiçik sahibkarlıq subyektlərində şamil edilir.Qaydalarda mühasibat uçotuna aid olan anlayışlar , beynəlxalq və milli standartlarda mövcud olan ehtimallar (hesablama metodu, fəaliyyətin fasiləsizliyi), maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətləri (neytrallıq, anlaşılıqlıq, münasiblik,və.s) və həmçinin hesabatların elementlərinin qiymətləndirmə metodları (ilkin dəyər, diskontlaşdırılmış dəyər, cari dəyər, mümkün satış dəyəri, ədalətli dəyər) geniş şəkildə izah edilmişdir. Bundan başqa kommersiya qaydalarında ilkin uçot sənədlərinin və uçotu registrlərinin tərtib olunması qaydası izah edilmişdir.

Kommersiya qaydalarında mühasibat uçotu subyektləri üçün hazırlanmış olan Hesablar Planı beynəlxalq və milli standartların tələblərini özündə əks etdirir, həmçinin bu standartlarda mövcud olan ehtimallar və ya prinsiplər, maliyyə hesabatının keyfiyyət xüsusiyyətləri və elementlərinin qiymətləndirmə metodlarına əsasən bu hesablar planı tərtib olunmuş və təsdiq edilmişdir. Sahibkarlıq subyektləri tərəfindən hazırlanan “Balans hesabat”-ının digər maliyyə hesabatlarından fərqi bu maliyyə hesabatında məlumatlar hesablar planından istifadə olunaraq kənar istifadəçilərə dolğun şəkildə çatdırılmasıdır. Belə ki, hesablar planında maliyyə hesabatlarının elementləri qruplaşdırılmış şəkildə və dəyər ifadəsində öz əksini tapır bu halda balans hesabatının tərtibini kifayət qədər asanlaşdırır. Ümumiyyətlə hesablar planı likvidlik dərəcəsinin artması qaydasına əsasən hazırlanmışdır. Hesablar Planında sahibkarlıq subyektlərinin istifadə etdiyi hesablarının sıra nömrəsi, həmçinin sintetik adlanan hesabların sıra nömrəsi 3 rəqəmdən, subhesabların sıra nömrəsi isə 4, 5 və ya daha artıq rəqəmdən ibarətdir. Sıra nömrələrin ilk rəqəmi hesabın daxil olduğu bölməni, ikinci rəqəmi hesabın daxil olduğu bölmədə aid olduğu maddəni, üçüncü rəqəm isə həmin hesabın sintetik hesabını, dördüncü, beşinci və digər rəqəmlər isə hesabın sintetik hesabının müvafiq olaraq subhesablarını göstərir. Belə ki, hesablar planında təhlilin və nəzarətin aparılması, həmçinin maliyyə hesabatının tərtib olunmasının mövcud tələblərindən asılı olaraq müəyyən edilmiş subhesablardan istifadə olunur. Sahibkarlıq subyektləri özlərinin uçot siyasətlərinə əsasən istifadə etdikləri hesablar planına digər subhesablar əlavə etmək hüquqları vardır. Sahibkarlıq subyektləri maliyyə hesabatlarını hazırlayarkən kommersiya qaydalarında qeyd olunmuş bu hesablar planında mütləq şəkildə istifadə etməlidirlər. (“MHBS-larına və Kommersiya Təşkilatları üçün MMUS-larına görə uçotunun aparılması qaydaları “ 2017: s.10)

Kommersiya qaydalarına əsasən müəyyən edilmiş hesablar planı sahibkarlıq subyektlərinin biznes fəaliyyətlərinin xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Belə ki, kommersiya qaydalarında mövcud olan hesablar planı aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. “Uzunmüddətli aktivlər” bölməsi hesablار planında 101 nömrəli “Qeyri-maddi aktivlər” adlı hesabdən başlayaraq 193 nömrəli “Digər uzunmüddətli aktivlər” adlı hesaba qədər davam edir.
2. “Qısamüddətli aktivlər” bölməsi hesablار planında 201 nömrəli “Material ehtiyatları ”adlı hesabdən başlayaraq 245 nömrəli “Digər qısamüddətli aktivlər” adlı hesaba qədər davam edir.
3. “Kapital”- bölməsi hesablار planında 301 nömrəli “Nizamnamə (nominal) kapitalı” adlı hesabdən başlayaraq 344 nömrəli “Elan edilmiş dividenlər“ adlı hesaba qədər davam edir.
4. “Uzunmüddətli öhdəliklər” – bölməsi hesablار planında 401 nömrəli “Uzunmüddətli bank kreditləri“ adlı hesabdən başlayaraq 445 nömrəli “Digər uzunmüddətli öhdəliklər“ adlı hesaba qədər davam edir.
- 5.“Qısamüddətli öhdəliklər”- bölməsi hesablار planında 501 nömrəli “Qısamüddətli bank kreditləri “ adlı hesabdən başlayaraq 545 nömrəli “Digər qısamüddətli öhdəliklər” adlı hesaba qədər davam edir.
- 6.“Gəlirlər” bölməsi hesablار planında 601 nömrəli “Satış “ adlı hesabdən başlayaraq 641 nömrəli “Fövqəladə gəlirlər“ adlı hesaba qədər davam edir.
- 7.“Xərclər” bölməsi 701 nömrəli “Satışın maya dəyəri üzrə xərclər “ adlı hesabdən başlayaraq 761 nömrəli “Fövqəladə xərclər “ adlı hesaba qədər davam edir.
- 8.“Mənfəətlər (zərərlər)” bölməsi hesablار planının 801 nömrəli “Ümumi mənfəət(zərrər) adlı hesabdən başlayaraq 811 nömrəli “Asılı və birgə təşkilatların mənfəətlərində (və ya zərərlərində) pay“ hesabına qədər davam edir.
9. “Mənfəət vergisi” bölməsinə isə hesablار planında 2 hesab aid edilir.Bunlar 901 nömrəli “Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər” və 902 nömrəli “Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər” adlı hesablار aiddir.

Kommersiya qaydalarında hesablار planının bölmələri ilə bağlı izahedici müxabirləşmələr , hər bir hesaba aid olan subhesablار bu subhesablارın izahı geniş şəkildə qeyd edilmişdir.(Kommersiya təşkilatları üçün yeni hesablار planı”,2017: s.2-8)

Mühasibat uçotu subyektləri üçün maliyyə hesabatı formaları kommersiona qaydalarında aşağıdakı şəkildə verilmişdir.

1.Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat (balans hesabatı)

“MHBS-na və kommersiona təşkilatları üçün MMUS-na əsasən mühasibat uçotunun aparılması qaydalarında “ 1 nömrəli əlavədə maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın forması verilmişdir.Belə ki, sahibkarlıq subyektləri Milli Mühasibat Uçotu Standartlarını tətbiq etdikdə bu formada balans hesabatını hazırlamalıdırlar.Sözügədən qaydalardakı, balans hesabatını hazırlayarkən sahibkarlıq subyektləri ilk növbədə hesabat ilində istifadə olunan hesabların debet dövrüyyəsini və kredit dövrüyyəsini müəyyənləşdirir.Bundan sonra bu hesabların yekun dövrüyyəsinin balansın hansı maddəsinə uyğun olduğu müəyyən edir.Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, balansın maddələri hesablar planına uyğun şəkildə və hesablar planına uyğun ardıcılıqda hazırlanmışdır.Bu xüsusiyyət balans hesabatının tərtib olunmasını kifayət qədər asanlaşdırır. (“MHBS-na və Kommersiona Təşkilatları üçün MMUS-na əsasən muhasibat uçotunun aparılması qaydaları” 2017, s.162-163)

2.Maliyyə nəticəsi haqqında hesabat.

“MHBS-na və kommersiona təşkilatları üçün MMUS-na əsasən uçotun aparılması qaydalarında“ 2 nömrəli əlavədə sözügədən maliyyə hesabatının forması verilmişdir. Belə ki, respublikamızda mövcud olan maliyyə hesabatlarının beynəlxalq maliyyə hesabatlarına uyğunlaşdırılması sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına uyğun şəkildə “Mənfəət və ya zərər” haqqında hesabatı hazırlanmasını tələb edir. Sahibkarlıq subyektlərinin biznes fəaliyyətinin keyfiyyətinin əsas göstəricisi hesabat dövrünün sonundakı son maliyyə nəticələri hesab olunur və bu maliyyə nəticələri uçotda mənfəət və zərər adlanır. Hesabat dövrünün sonundakı mənfəət və zərər hesablanılan zaman sahibkarlıq subyektlərinin dövr ərzində ki, gəlir və xərcləri nəzərə alınır.Hesabat dövründəki gəlirlər və xərclər bir-biri ilə müqayisə edildikdən sonra xalis mənfəət (zərər) müəyyənləşdirilir.

“Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartına əsasən sahibkarlıq subyektləri sözügedən maliyyə hesabatını tərtib edərkən bu maliyyə hesabatında öz əksini tapan informasiyalara əsas fəaliyyətdən əldə olunan gəlir, əməliyyat fəaliyyətinin nəticələri; maliyyələşmə üzrə məsrəflər, iştirak payı metodu ilə uçota alınmış birgə və asılı müəssisələrin mənfəət və zərərində əsas müəssisənin payı, mənfəət vergisi üzrə xərclər, adi fəaliyyətdən mənfəət və ya zərər, fəvqəladə mənfəət və ya zərər, azlıq təşkil edən mülkiyyətçilərin payı; hesabat dövründə xalis mənfəət və ya zərəri aiddir.

Sözügedən maliyyə hesabatında sahibkarlıq subyektlərinin gəlirləri onların əmələgəlmə mənbələri üzrə ayrılıqda göstəriləyi təqdirdə bu zaman həmin gəlirlərə müvafiq olaraq xərclərdə ayrılıqda qeyd edilməlidir. Həmçinin bu maliyyə hesabatını tərtib edərkən hesabat dövrünün mənfəətini müəyyən etmək üçün gəlirlər və xərclər onların strukturunu əks etdirən xərclərin növündən və sonda maliyyə nəticəsinə təsir dairəsinə uyğun olaraq onlar müəyyən sistemləşdirilmiş qaydada və ardıcılıqla qeyd edilirlər.

Sahibkarlıq subyektləri sözügedən maliyyə hesabatını və onun qeydlərini tərtib edərkən ən etibarlı və münasib informasiya təqdim edəcək üsuldən istifadə edərək, xərclərin funksiyası və ya xarakterinə görə təsnifatı əsasında təhlilini aparmalıdırlar.

Xərc maddələri son maliyyə nəticəsinin müəyyənləşdirilməsi nöqtəyi nəzərdən, mənfəət və yaxud zərər yaratmaq imkanını, mənfəət və yaxud zərərin hesablanması təmin etmək baxımından bir-birindən fərqlənən yarım maddələrə bölünür. Ümumi şəkildə desək sözügedən maliyyə hesabatı 2 metodla hazırlana bilər ki, bu metodlar aşağıdakılardır:

Birinci metod – xərclərin xarakteri metodu adlanır. Xərclər maliyyə nəticələri haqqında hesabatda xarakterinə (məsələn, amortizasiya xərcləri, material xərcləri, daşınma xərcləri, əmək haqqı xərcləri və.s) görə qruplaşdırılır, yəni sahibkarlıq subyektlərinin biznes fəaliyyətlərinin funksiyaları üzrə

bölüşdürülməsi həyata keçirilmir. Belə ki, xərclər funksiyaları üzrə qruplaşdırılmadığı üçün bu metod ilə sözügedən maliyyə hesabatını hazırlamaq kifayət qədər asandır.

İkinci metod –xərclərin funksiyasına görə qruplaşdırılması metodu adlanır və yaxud bəzən bu metoda satışın maya dəyəri metodunda deyilir. Bu metodla xərclər funksiyalarına müvafiq olaraq satışın maya dəyəri üzrə xərclər, inzibati və kommersiya xərcləri kimi təsnif olunur. Bu metoda əsasən sahibkarlıq subyektləri satışın maya dəyəri xərclərini sair əməliyyat xərclərindən ayrılıqda açıqlayır. Xərclərin funksiyası metodu vasitəsi ilə kənar istifadəçilərə xərclərin xarakteri metoduna görə təsnif edilməsindən daha dolğun məlumatı təqdim etmək mümkündür, lakin buna baxmayaraq xərclərin funksiyalarına əsasən qruplaşdırılması xərclərin ixtiyari bölüşdürülməsini kimi mülahizələrin irəli sürülməsi kimi fikrinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Xərclərin xarakteri və xərclərin funksiyası metodları arasından sözügedən maliyyə hesabatının tərtib edilməsi metodunun seçilməsi məsələsi istehsalın həcmindən, həmçinin sahibkarlıq subyektlərinin biznes fəaliyyətinin xarakterindən asılıdır. Belə ki, hər iki metodla sözügedən maliyyə hesabatını tərtib edərkən istehsalın həcmində və sahibkarlıq subyektinin biznes fəaliyyətinin xarakterində dəyişən xərc maddələri olduqda bu dəyişikliklər hesabatda öz əksini tapır. Hər iki hesabatın hazırlanması metodu müxtəlif sahibkarlıq subyektləri üzrə müəyyən üstünlüklərə malik olduğuna görə mövcud standartlara uyğun olaraq, sahibkarlıq subyektləri daha münasib və etibarlı metodla sözügedən maliyyə hesabatını tərtib etməlidir. Amma, xərclərin xarakteri metodu vasitəsilə əldə olunan məlumatlar pul vəsaitlərinin gələcək istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malik olduğu üçün, xərclərin funksiyası metoduna əsasən sözügedən maliyyə hesabatını tərtib edərkən əlavə açıqlama qeyd olunur. Belə ki, xərcləri funksiyasına görə metod tətbiq olunduqda sahibkarlıq subyektləri xərclərin xarakteri haqqında əlavə məlumatı, o cümlədən amortizasiya xərclərini və işçi heyəti ilə əlaqədar xərcləri, bundan başqa maliyyə hesabatınının əhatə etdiyi

müddət ərzində elan və həmçinin təklif olunmuş səhmlər üzrə dividendlərin məbləğlərini də açıqlamada qeyd etməlidir ki, sözügedən maliyyə hesabatının şəffaflığını təmin etmiş olsun.(Alexander D., Britton A., Jorissen A., 2010:s.50-57)

3.Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat.

“MHBS-na və kommersionya təşkilatları üçün MMUS-na görə uçotunun aparılması qaydalarında “ 3 nömrəli əlavədə kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın forması verilmişdir.Bu qaydalarda sahibkarlıq subyektləri kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatı hazırlayarkən emissiya gəliri, ödənilmiş nizamnamə kapitalı, kapital ehtiyatları (yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat,məzənnə fərqləri üzrə ehtiyat, qanunvericilik üzrə ehtiyat, nizamnamə üzrə ehtiyat, digər ehtiyatlar) , geri alınmış kapital (və ya səhmlər), bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər) adlı hesabat elementləri üzrə hesabat dövründə baş verən dəyişiklikləri qeyd edirlər və sonda yekun olaraq sahibkarlıq subyektlərinin kapitalı müəyyənləşir.Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın tərtib olunması sahibkarlıq subyektlərinə öz kapitallarında baş verən dəyişiklikləri daha əyani şəkildə görməyə və bu dəyişiklikləri əvvəlki illərlə müqayisə etməyə imkan yaradır.Həmçinin sahibkarlıq subyektlərinə mövcud kapitalının həcmi gələcək fəaliyyətlərində kapital ehtiyatları ilə bağlı iqtisadi qərar vermələri üçün şərait yaradır. (“MHBS-na və Kommersionya Təşkilatları üçün MMUS-na görə uçotunun aparılması qaydaları” 2017, s.168-169)

4.Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat.

“MHBS-na və kommersionya təşkilatları üçün MMUS-na görə mühasibat uçotunun aparılması qaydalarında “ 4 nömrəli əlavədə sözügedən maliyyə hesabatının forması qeyd edilmişdir. Bu maliyyə hesabatında sahibkarlıq subyektlərinin əməliyyat ,investitsiya ,maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətlərindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti əks olunur. Bu qaydalara əsasən hesabatın tərtib olunmasında 2 metod fərqləndirilir və bunlar aşağıdakılardır:

1.Birbaşa metod.

2. Dolayı metod.

Birbaşa və dolayı metodun tətbiqində ki, əsas fərq pul vəsaitlərinin əməliyyat fəaliyyəti ilə bağlıdır. Yəni, pul vəsaitlərinin investisiya və maliyyə fəaliyyətləri ilə bağlı təsərrüfat əməliyyatlarını müəyyən etmək üçün ancaq birbaşa metoddan istifadə olunur. Lakin pul vəsaitlərinin əməliyyat fəaliyyətində ilə bağlı isə birbaşa və dolayı metod hər ikisi tətbiq oluna bilər.

Birbaşa metod – pul vəsaitlərinin daxilolmalarının və xaricolmalarının əsas xarakteri haqqında məlumatları açıqlayan metoddur. Birbaşa metodla sözügedən maliyyə hesabatının hazırlanması zamanı əməliyyatlar üzrə cəmi pul daxilolmalarından cəmi pul xaricolmaları çıxılır və ehtiyac olarsa, bu fərqə müəyyənleşmiş şəkildə düzəlişlər verilir.

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartına görə birbaşa metodla əməliyyat fəaliyyətlərindən yaranan pul vəsaitləri daxilolmalarının və xaricolmalarının başlıca növləri ilə bağlı məlumatlar aşağıdakı mənbələrdən əldə oluna bilər:

1. Sahibkarlıq subyektlərinin mühasibat yazılışlarından;
2. Əsas satışdan gəlirlərdən, əsas satışın ilkin dəyərindən və aşağıdakılar nəzərə alınmaqla. Belə ki, sözügedən maliyyə hesabatını birbaşa metodla tərtib edərkən “Mənfəət və ya zərər” haqqında hesabatın bir sıra maddələrinə düzəlişlər edilməlidir:
 - 2.1. Hesabat dövründəki ehtiyatlarda və xüsusilə əməliyyat debitor borcları və o cümlədən əməliyyat kreditor borclarında dəyişikliklər nəzərə alınmalıdır;
 - 2.2. Digər qeyri-pul maddələrində dəyişikliklər nəzərə alınmalıdır;
 - 2.3. Pul vəsaitlərinin investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri üzrə daxilolmaların və xaricolmalarının yaranmasına səbəb olan maddələrdə düzəlişlər edilməklə;

Sözügədən maliyyə hesabatında əməliyyat fəaliyyətinin birbaşa metod vasitəsilə hazırlanması aşağıdakı bərabərlik ilə mümkün olur:

əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – əməliyyat fəaliyyətindən xərclər = əməliyyat fəaliyyətindən mənfəət (əməliyyat fəaliyyətindən nağd olan mənfəət + əməliyyat fəaliyyətindən nağd olmayan mənfəət) (1) (Fətullayev R.,2015 s.280)

Bərabərlikdən də belə nəticəyə gəlmək olar ki, əməliyyat fəaliyyətindən olan mənfəət bütövlükdə hamısı həm nağd olmayan həm də nağd olan mənfəətdə ola bilər. Bunun səbəbi isə gəlirlərin və xərclərin hesablama metoduna əsasən hesabatda qeyd edilməsidir. Belə ki, hesabatda gəlirlərin və xərclərin tərkibində həm nağd olan həm də nağd olmayan gəlirlər və xərclər olur və biz buradan nağd olan və nağd olmayan əməliyyat mənfəətini tapmaq istədikdə əvvəlki bərabərliyimizi daha genişləndirməliyik.

Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər = Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən mənfəət (2) (Fətullayev R.,2015 s.280)

Nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – Nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər = Nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən mənfəət.

Bu bərabərlikdən də belə bir nəticə çıxır ki,

Əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər = Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər + Nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər

Əməliyyat fəaliyyətindən xərclər = Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər + Nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər

Əməliyyat fəaliyyətində nağd olan gəlirləri və xərcləri müəyyən etmək üçün mövcud əməliyyat fəaliyyətindəki gəlirlərdən və xərclərdən nağd olmayan əməliyyat fəaliyyəti gəlirlərinin və xərclərinin fərqlərini taparaq nağd əməliyyat mənfəətini almaq olar.

Yəni düsturlar o zaman aşağıdakı formada olur:

Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər = əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər.

Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər = əməliyyat fəaliyyətindən xərclər – nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər.

Yuxarıda qeyd olunan bərabərliklərdən belə nəticə çıxır ki, əməliyyat fəaliyyətindən olan nağd əməliyyat fəaliyyəti mənfəətini müəyyən etmək əməliyyat fəaliyyətindən olan gəlirlərdən və xərclərdən uyğun olaraq nağdsız olan əməliyyat fəaliyyəti gəlirlərini və xərclərini çıxma lazımdır. Yəni gəldiyimiz nəticələri 2-ci düsturunda yerinə qoysaq, aşağıdakı yeni 3-cü düsturu tapmış olarıq.

Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən mənfəət = əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – (əməliyyat fəaliyyətindən xərclər – nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən xərclər) (3) və yaxud

Nağd olan əməliyyat fəaliyyətindən mənfəət = əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən gəlirlər – əməliyyat fəaliyyətindən olan xərclər + nağd olmayan əməliyyat fəaliyyətindən xərcləri (Fətullayev R., 2015 s.280)

Birbaşa metodla pul vəsaitlərinin daxilolmasının və xaricolmasının hesablanması dolayısı metodla bu hesabatın hazırlanmasından əsas fərqi tərkib strukturuna əsasən hesabatın elementlərinin (əməliyyat fəaliyyətinin, maliyyə və investisiya fəaliyyətinin görə) fərqlənməsidir.

Dolayısı metod – pul vəsaitlərinin əməliyyat fəaliyyətinin nəticələrini, o cümlədən əməliyyat fəaliyyətində nəzərə alınmayan lakin müəyyən edilmiş keçmiş və həmçinin gələcək pul vəsaitlərinin daxilolmalarının və xaricolmalarının, bundan başqa investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən də meydana gələn pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqəli gəlirlərin və xərclərin maddələrini nəzərə almaqla mənfəət və yaxud zərərdə düzəlişləri əks etdirməklə sözügedən maliyyə hesabatının tərtib olunması metodudur.

Dolayı metodun bir sıra özünə məxsus üstünlükləri vardır ki, bu üstünlüklər aşağıdakılardır:

1. Əsas diqqət net mənfəət və net pul axınları arasındakı azalmaya yönəldilir.
2. Hazırlanmasına daha az maliyyə vəsaiti sərf olunur.
3. Mənfəət və ya zərər haqqında hesabat, balans hesabatı, kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat arasında körpü rolunu oynayır.

Dolayı metodu birbaşa metod ilə müqayisə etdikdə bu metod sadə məlumatlara əsaslanır. Yəni birbaşa metodda ilə nağd pul vəsaitlərini müəyyən etmək üçün gəlirlərə və xərclərə ayrı-ayrılıqda diqqət yetirmək lazımdır, amma dolayı metodda isə birbaşa mənfəətə düzəlişlərə diqqət yetirilir. Həmçinin dolayı metoddan istifadə edən zaman əməliyyat fəaliyyəti nəticəsində yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti aşağıdakılar hallar nəzərə alınmaqla net mənfəətə və yaxud net zərəre düzəlişlər etmək ilə müəyyən edilir:

1-ci hal. Əməliyyat fəaliyyəti ilə əlaqəli olan gəlirlərin və xərclərin qeyri-pul maddələrinə düzəlişlər edilir ki, bura həmçinin qısamüddətli aktivlər və qısamüddətli öhdəliklər ilə bağlı düzəlişlərdə aiddir.

2-ci hal Pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı olmayan gəlir və xərclərə düzəlişlər.

3-cü hal Əməliyyat fəaliyyəti ilə əlaqəsi olmayan, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən meydana gələn pul vəsaitləri hərəkəti ilə bağlı bütün digər maddələr.

Birinci halda düzəlişlər aşağıdakı kimi qeyd edilir:

1. Hesabat intervalında qısamüddətli aktivlərin artması nəticəsində pul vəsaitləri azalmasına səbəb olur ki, bu hal ilə bağlı düzəlişlər edilir.

2. Hesabat intervalında qısamüddətli aktivlərin azalması nəticəsində pul vəsaitləri artmasına səbəb olur ki, bu hal ilə bağlı düzəlişlər edilir.

3.Hesabat intervalında qısamüddətli öhdəliklərin artması nəticəsində pul vəsaitlərinin artmasına səbəb olur ki, bu hal ilə bağlı düzəlişlər qeyd olunur.

4.Hesabat intervalında qısamüddətli öhdəliklərin azalması nəticəsində pul vəsaitləri azalmasına səbəb olur ki, bu hal ilə bağlı düzəlişlər edilir.

İkinci halda belə ki, pul vəsaitinin hərəkəti ilə əlaqəsi olmayan gəlirə və həmçinin xərclərlə bağlı düzəlişlər aşağıdakı qaydada qeyd olunur:

1. Pul vəsaitlərinin ödənişi ilə əlaqədar olmayan xərclər əlavə edilir.

2. Pul vəsaitlərinin ödənişi ilə əlaqədar olmayan gəlirlər çıxılır.

3- cü hal belə ki, əməliyyat fəaliyyəti ilə bağlı olan gəlirlərə və həmçinin xərclərə düzəlişlər aşağıdakı şəkildə qeyd olunur:

1.investisiya və maliyyə fəaliyyəti ilə əlaqəli olan xərclər əlavə edilməlidir.

2.investisiya və maliyyə fəaliyyətləri ilə əlaqəli olan gəlirlər çıxılmalıdır.

(Fətullayev.R., Quliyev.V., Kərimov.A.,2012, s.230-238)

Bütün bu məlumatları cəmləsək,sahibkarlıq subyektlərinin Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatlarını birbaşa metodla tərtib etməsi daha yaxşı ola bilər. Yəni birbaşa metod sahibkarlıq subyektlərinə pul vəsaitlərinin gələcək hərəkətlərini qiymətləndirmək ilə bağlı daha faydalıdır və bundan başqa dolayı metodla təqdim etmək qeyri mümkün olan informasiyanı təqdim etmək imkanı yaradır.Həmçinin birbaşa metod dolayı metodandan fərqli olaraq daha geniş informasiyanı özündə əks etdirir.Amma birbaşa metod ilə pul vəsaitlərinin hesablanması mürəkkəb və çox vaxt tələb etdiyi üçün praktikada tətbiqi kifayət qədər çətindir.Dolayı metodla isə pul vəsaitlərini hesablamaq və həmçinin hesabatı tərtib etmək daha ucuz və asan başa gəldiyi üçün indiki dövrdə sahibkarlıq subyektlərinin əksəriyyəti tərəfindən geniş şəkildə istifadə olunur .(5 nömrəli Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında milli mühasibat uçotu standartı,2010: s 5-8).

Bu hesabat formalarının kommersiya qaydalarında verilməsinə baxmayaraq. Mövcud pratikada kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən ən çox tərtib

olunan hesabat formaları maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat və maliyyə nəticəsi haqqında hesabat formasıdır.

2.2 Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotunun aparılması qaydaları

Ölkəmizdə mövcud olan kiçik və mikro sahibkarlıq subyektləri maliyyə beynəlxalq standartlarını və milli mühasibat standartlarını tətbiq etmədikdə yəni maliyyə hesabatlarını tərtib etmək hüququndan istifadə etmədikdə onlarda mühasibat uçotu Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 2016 –ci il 3 fevral tarixində qəbul etdiyi qaydalara əsasən həyata keçirilir. Bu qaydalar “Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması qaydaları” adlanır.

Sözügedən sahibkarlıq subyektləri mövcud qaydalara uyğun olaraq uçotun aparılmasını təmin edirlər və həmçinin onlar “Mühasibat uçotu haqqında” qanununun 9.1.2 -ci maddəsinin yarım bəndinə əsasən MHBS-na və MMUS-na uyğun şəkildə maliyyə hesabatlarını hazırlanmaq hüququna malikdirlər. (Mühasibat uçotu haqqında qanun maddə 9 ,2004).

Sözügedən sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması qaydalarında əsas anlayışlar bölməsində ilkin olan uçot sənədləri, kassa metodu, hesablama metodu, mühasibat uçotunun registrləri haqqında izahlar verilmişdir. Həmçinin bu qaydalarda maliyyə hesabatlarının elementlərinin kiçik və mikro sahibkarlıq subyektləri nöqtəyi nəzərdən izah edilmişdir.

Kiçik və mikro sahibkarlıq subyektlərində bu sahibkarlıq subyektlərinin rəhbəri sözügedən qaydalara uyğun olaraq uçotun aparılmasına həyata keçirir. Rəhbər uçotun aparılması üçün şəraitin yaradılmasını, kiçik və mikro sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində olan bütün maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının uçotun aparılması kitabında qeydiyyatının həyata keçirilməsini, daxili ehtiyatların aşkara çıxarılmasını və onları təyinatı üzrə səfərbər edilməsini , bundan başqa bu qaydalara uyğun olaraq uçotun tələblərinə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Kiçik və mikro sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılmasının təşkili aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

1.Bu sahibkarlıq subyektlərində uçotun düzgün şəkildə təşkilini həyata keçirmək üçün ilk növbədə rəhbər mühasibat xidmətini (mühasib,baş mühasib) aparacaq işçiləri işə cəlb etməlidir.

2.Bu sahibkarlıq subyektlərinin rəhbəri mühasibat xidmətini həyata keçirəcək işçiləri işə cəlb edə bilmədikdə bu zaman uçotun düzgün təşkilinin təmin edilməsi üçün bu sahədə ixtisaslaşdırılmış təşkilata müraciət etməlidir və ya bu qaydalara uyğun şəkildə uçotu şəxsən özü aparmalıdır.

3.Bu sahibkarlıq subyektlərində uçotu düzgün təşkil etmək üçün rəhbər mühasibatlıq xidmətinin işçiləri və yaxud ona xidmət göstərən ixtisaslaşdırılmış təşkilatın nümayəndəsi ilə birgə materialların, əmtəələrin, pul vəsaitlərinin, bundan başqa digər qiymətlilərin qəbul edilməsi və həmçinin verilməsi üçün əsas hesab olunan sənədlərə, hesablaşma,maliyyə öhdəliklərinə,kreditlərə imza etməlidir.

4.Bu sahibkarlıq subyektlərində uçotun düzgün təşkil edilməsinin təmin edilməsi üçün baş mühasib və ya ixtisaslaşmış təşkilatın nümayəndəsi müntəzəm olaraq baş verən bütün maliyyə - təsərrüfat əməliyyatların uçotunu düzgün aparmalıdır, o cümlədən bu sahibkarlıq subyektlərinin rəhbərinə uçot ilə bağlı operativ məlumatları təqdim etməlidir,hesabatları vaxtlı-vaxtında hazırlamalıdır, bundan başqa sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin iqtisadi təhlilini həyata keçirməlidir.

5.Bu sahibkarlıq subyektlərində baş mühasib işdən azad olunduqda və yaxud baş mühasibin vəzifəsini yerinə yetirən ixtisaslaşdırılmış təşkilatın nümayəndəsinin müqaviləsinə xitam verildikdə, onların vəzifələri, tərtib etdikləri hesabatların məlumatların doğruluğu yoxlandıqdan sonra bu sənədlər və onların iş səlahiyyətləri yeni baş mühasibə və ya yeni ixtisaslaşdırılmış təşkilatın nümayəndəsinə təhvil verilməlidir.Bu şəxslər olmadıqda isə rəhbərin əmri ilə baş mühasibi müvəqqəti əvəz edən işçiyə təhvil verilməlidir.

6. Bu sahibkarlıq subyektlərində mühasibatlıq xidmətinin işçisi və yaxud ixtisaslaşdırılmış təşkilatın nümayəndəsi uçotun aparılması zamanı baş verən maliyyə -təsərrüfat əməliyyatlarının hamısını təhrifsiz olaraq ilkin uçot sənədlərinə əsasən sənədləşdirilməsini təmin etməlidir.

7. Bu sahibkarlıq subyektlərinin mühasibatlıq xidmətində kassir işçisinin ştatı mövcud olmadıqda bu vəzifəni sahibkarlıq subyektlərinin rəhbərinin yazılı əmrinə əsasən digər işçi və yaxud rəhbərin özü yerinə yetirməlidir.

8. Bu sahibkarlıq subyektləri uçotu kassa metoduna və ya hesablama metoduna əsasən həyata keçirməlidirlər.

9. Kiçik və mikro sahibkarlıq subyektlərində bu qaydalara müvafiq şəkildə sənədlərin işləndiyi müddət ərzində onların qorunub saxlanılmasının və müəyyən edilmiş zaman müddətində arxivə yerləşdirilməsini baş mühasib və yaxud ixtisaslaşdırılmış təşkilatın nümayəndəsi təmin etməlidir. (Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması qaydaları maddə 9, 2016)

Sözgedən sahibkarlıq subyektlərində müəyyən edilmiş dövr ərzində baş verən maliyyə-təsərrüfat əməliyyatları haqqında informasiyaların mühasibat uçotunun registrlərində qeydiyyatı həyata keçirilir. Mühasibat uçotunun registrlərinə informasiyalar bu sahibkarlıq subyektlərində xüsusi hissələrə ayrılmış kitablarda (jurnallarda), ayrı-ayrı vərəqələrdə, kartlarda və hesablama texnikasından istifadə olunan zaman xüsusi informasiya daşıyıcılarında başdan-başa, müddətsiz olaraq, xronoloji və sistemli qaydada qeyd olunur. Mühasibat uçotunun registrləri bu sahibkarlıq subyektlərində kağızda və yaxud elektron informasiya daşıyıcılarında qeyd edilir. Bu sahibkarlıq subyektləri üçün aşağıdakı mühasibat uçotunun registrlərindən istifadə edilir:

1. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin aktivlərinin hərəkəti üzrə cədvəl
2. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin öhdəliklərinin hərəkəti üzrə cədvəl
3. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması kitabı.

Mühasibat uçotunun registrlərində qeydiyyatızsız olaraq bu sahibkarlıq subyektlərinin düzəlişlər etməsinə imkan verilmir. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektləri mühasibat uçotunun registrlərində buraxılmış olan səhvləri aradan qaldırmaq istədikdə səlahiyyətli şəxs tərəfindən buraxılmış səhvin yaranmasına səbəb olan sənəd imzalanmalıdır həmçinin düzəlişin tarixi göstərilməlidir. Bu sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun registrlərinin tərtibi dövlət dilində aparmalıdır. Bu sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun registrlərinin düzgün hazırlanması və registrlərdə öz əksini tapmış məlumatların qorunub saxlanması baş mühasib və ya sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin rəhbərinin müəyyən etdiyi işçi tərəfindən həyata keçirilir. Bu sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması üçün istifadə olunan mühasibat uçotunun registrlərinin forması aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 4. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin aktivlərinin hərəkəti üzrə cədvəl.

Sıra №-si	Akti -vin Adı	İlkin uçot sənədi		Dövrün əvvəlinə qalıq				Mədaxil olunub				Məxaric olunub				Dövrün sonuna qalıq			
		adı	tari-xi																
	cəmi																		

Mənbə. <http://www.e-qanun.az>. (03.02.2016)

Bu sahibkarlıq subyektləri tərəfindən dövrün əvvəlində mövcud olan, hesabat dövründə məxaric olunan və mədaxil olunan aktivlərin ilkin uçot sənədinin adı və tarixi göstərilməklə bu cədvəldə qeyd olunurlar. Yekunda isə hesabat dövrünün sonuna aktivlərin qalıq məbləği müəyyənləşir. Sözügedən sahibkarlıq subyektləri tərəfindən aktivlərinin hərəkətinə bu cədvəllə nəzarət etmək onlar üçün kifayət qədər asandır bunun səbəbi isə bu cədvəlin çox sadə və anlaşılıq olması ilə əlaqədardır. Lakin bu cədvəl sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin gələcək iqtisadi inkişafına və həmçinin beynəlxalq bazarlara çıxış əldə etməyə və.s digər bu kimi

məsələlər ilə bağlı heç bir əlverişli imkan yaratmır. Belə ki, bu cədvəl sözügedən sahibkarlıq subyektlərinə yalnız öz aktivlərinə nəzarət etmələri üçün şərait yaradır. Göründüyü kimi bu cədvəl maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın yalnız bir hesabat elementini əhatə edir və əgər biz bu cədvəli sözügedən maliyyə hesabatı ilə müqayisə etsək görürük ki, amortizasiya xərcləri, daşınmaz əmlaka investitsiyalar və.s digər bu kimi aktiv maddələri bu cədvəldə nəzərə alınmır. Bundan başqa bu cədvəldə aktivlər uzunmüddətli və qısamüddətli kimi təsnifləşdirilmir və hesablar istifadə olunmur və həmçinin cədvəl sadəcə olaraq bu sahibkarlıq subyektləri tərəfindən aktivlər alınarkən onların qeydiyyatını, məbləğini, hansı sənədə əsasən uçota alınmasını və dövrün sonuna aktivlərin qalığı kimi məsələləri tənzimləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Cədvəl 5. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində öhdəliklərin hərəkəti üzrə cədvəl.

Sıra №si	Öhdəliklər	İlkin uçot sənədinin		Dövrün əvvəlinə qalığın məbləği	Dövr ərzində yaranmışdır	Dövr ərzində ödənilmişdir		Dövrün sonuna qalığın məbləği
		Adı	tarixi və №si			Ödəniş sənədinin	Məbləği	
						Adı	tarixi və №si	
	Cəmi							

Mənbə. <http://www.e-qanun.az>. (03.02.2016)

Öhdəliklərin hərəkəti üzrə cədvəl bu sahibkarlıq subyektlərinin öhdəliklərinin hərəkətlərinin fasiləsiz qeydiyyatı və sistemləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektləri tərəfindən dövrün əvvəlinə öhdəliklərin qalıq məbləğlərini, yəni öhdəliyin yaranma mənbəyi, ilkin olan uçot sənədinin adı, tarixi və həmçinin nömrəsi bu cədvəldə qeyd edilir. Yeni öhdəlik yarandıqda isə dövr ərzində yaranmışdır sütünuna qeyd edilir. Hesabat dövründə bu

sahibkarlıq subyektləri tərəfindən hər hansı bir öhdəliklə bağlı ödəniş olduqda isə ödəniş sənədinin adı tarixi, nömrəsi və məbləği cədvəldə qeyd olunur. Hesabat dövrünün sonunda isə yekun olaraq öhdəliklərin dövrün sonuna qalıq məbləği müəyyən olunur. Öhdəliklərin hərəkəti üzrə cədvəl bu sahibkarlıq subyektlərinə öhdəliklərinə nəzarət etmək üçün şərait yaradır. Lakin balans hesabatından fərqli olaraq bu cədvəldə öhdəliklər qısamüddətli öhdəliklər və uzunmüddətli öhdəliklər olaraq 2 yerə ayrılır. Həmçinin bu cədvəldə öhdəliklər bağlı hesab nömrələrindən istifadə olunmur. Sadəcə olaraq bu cədvəl sözügedən sahibkarlıq subyektlərinə uçot sistemlərinə nəzarət etməkləri üçün lazımdır. Bu sahibkarlıq subyektlərində dövriyyəsi az olduğu üçün bu cədvəl onların müəyyən qədər tələblərinə cavab verir.

Cədvəl 6. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması kitabı.

A. Gəlirlər.

Əməliyyatların qeydiyyatı								
Əməliyyatın məzmunu	İlkin uçot sənədinin		Əməliyyatlar üzrə dövrün əvvəlinə qalıq məbləği	Hesablanmış məbləğ	Daxilolmalar			Əməliyyatlar üzrə dövr sonuna qalıq məbləğ
	Adı	tarixi və №si			İlkin uçot sənədinin		Məbləğ	
					Adı	tarixi və №si		
Cəmi								

Mənbə. <http://www.e-qanun.az>. (03.02.2016)

Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin əldə etdiyi gəlirlər “Uçot kitabı”nda “A. Gəlirlər” hissəsində ilkin olan uçot sənədlərinə görə gəlirlər ilə bağlı əməliyyatların məzmunu, ilkin olan uçot sənədinin adı, nömrəsi və tarixi, hesabat dövrünün əvvəlinə qalığının məbləği, hesablanmış məbləği, daxilolmalar ilə bağlı ilkin olan uçot sənədinin adı, nömrəsi və tarixi, məbləği və əməliyyatlarla bağlı hesabat dövrünün sonuna qalığın məbləğləri müvafiq olan sütunlarda qeyd edilir.

“A.Gəlirlər” hissəsində “Cəmi” sətirdə müvafiq olan sütunlar üzrə qeyd edilmiş məbləğlərin cəmi göstərilir. Bu sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılmasının kitabında sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün mənfəət və ya zərər haqqında hesabat rolunu oynayır. Belə ki, mənfəət və ya zərər haqqında hesabatda olduğu kimi bu uçot kitabındada gəlirlər ayrıca qeyd edilmişdir. Lakin bu uçot kitabında gəlirlərin hesab nömrələri mövcud deyil sadəcə olaraq gəlirin tanınması əsasən kassa metoduna və ilkin uçot sənədlərinə əsasən edilmişdir.

Cədvəl 7.B.Xərclər

Əməliyyatların qeydiyyatı								
Əməliyyatın məzmunu	İlkin uçot sənədinin		Əməliyyatlar üzrə dövrün əvvəlinə qalıq məbləği	Hesablanmış məbləğ	Ödənişlər		Əməliyyatlar üzrə dövrün sonuna qalıq məbləği	
	Adı	tarix və №si			Məbləğ	İlkin uçot sənədinin		
						Ad		tarix və №si
Cəmi								

Mənbə. <http://www.e-qanun.az>. (03.02.2016)

Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin xərcləri “Uçot kitabı”nda “B.Xərclər” hissəsində ilkin olan uçot sənədinə görə xərclər ilə əlaqəli əməliyyatların məzmunu, ilkin olan uçot sənədinin adı, nömrəsi və tarixi, hesabat dövrünün əvvəlinə qalıq məbləğləri, xərclərin hesablanmış məbləğləri, xərclər ilə bağlı ödənişlər üzrə ilkin olan uçot sənədinin adı, nömrəsi və tarixi, ödənişlər üzrə xərclərin məbləğləri və xərclərin əməliyyatlar üzrə hesabat dövrünün sonuna qalıq məbləğləri müvafiq sütunlarda qeyd edilməlidir. Uçot kitabının “B.Xərclər” adlı hissəsində “Cəmi” sətirdə müvafiq sütunlar üzrə göstərilmiş məbləğlərin cəmi əks etdirilir. Xərclər hissəsində əməliyyatların qeydiyyatı mənfəət və ya zərər haqqında hesabatın xərc maddələrindən tamamilə fərqlənir belə ki, mənfəət və ya zərər haqqında hesabatın xərc maddələrində olan məlumatlar hesab nömrələrinə

əsasən hesabatda qeyd edilir. Bu sahibkarlıq subyektlərinin işə xərc maddələri ilkin uçot sənədlərinə əsasən sadələşdirilmiş uçot kitabında qeyd olunur. Xərclərin bu qaydada qeyd olunması bu sahibkarlıq subyektlərində uçot prosesinə nəzarətini asanlaşdırsada onların gələcək inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmır. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektlərini öz biznes fəaliyyətində baş verən xərc əməliyyatlarını düzgün şəkildə təhlil etməkləri üçün mənfəət və ya zərər haqqında hesabatı hazırlamağa cəhd etməlidirlər.

Cədvəl 8.C.Mənfəət

Sıra №-si	Maddələrin adı	Məbləğ
1	2	3
1	Dövrün əvvəlinə bölüşdürülməmiş mənfəətin qalığı	
2	Gəlir	
3	Xərc	
4	Mənfəət	
5	Dövr ərzində mənfəətdən kapital ehtiyatlarına ayrılmalar	
6	Elan edilmiş dividendlər	
6.1.	Ödəmə mənbəyində elan edilmiş dividendlərdən tutulan vergi	
6.2.	Təsisçilərə ödəniləcək dividend	
7	Dövrün sonuna bölüşdürülməmiş mənfəətin qalığı	

Mənbə. <http://www.e-qanun.az>. (03.02.2016)

Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin hesabat dövrü ərzində əldə etmiş olduğu mənfəət onların həmin hesabat dövrü üzrə gəlirinin xərclərindən çıxılması vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Hesabat dövrünün əvvəlinə bölüşdürülməmiş mənfəətə hesabat dövrü zamanı yaranan mənfəət əlavə edilir, həmçinin hesabat dövrü ərzində ki, mənfəətdən kapital ehtiyatlarına ayrılan, elan edilmiş dividendlər

çıxılır hesabat dövrünün sonu üçün bölüşdürülməmiş mənfəətin qalıq məbləği müəyyənləşdirilir. Elan edilmiş dividendlərdən, ödəmə mənbəyinə əsasən elan edilmiş dividendlərdən tutulan vergi faizi çıxılmaqla təsiciyə (və ya təsisçilərə) ödəniləcək dividend hesablanır. Hesabat dövrünün əvvəlində mövcud olan bölüşdürülməmiş mənfəətin qalıq məbləği, gəlirlər, xərclər və mənfəət, həmçinin hesabat dövrü ərzində ki, mənfəətdən kapital ehtiyatlarına ayırılan vəsaitlər, elan edilmiş dividendlərin məbləği, ödəmə mənbəyində elan olunan dividendlərdən tutulan vergi faizləri, təsisçilərə ödəniləcək dividend və hesabat dövrünün sonuna bölüşdürülməmiş mənfəətin qalıq məbləği “Uçot kitabı”nda “C. Mənfəət” hissəsinin müvafiq sətirlərinə görə üçüncü sütunda göstərilir.

2.3. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində MHBS-nin tətbiqi problemləri.

1973-cü ildə Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları üzrə Komitə yaradılmışdır. Bu qurum Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarını hazırlamış və dünyanın bir çox ölkələrində tətbiqinə başlamışdır. Bu qurum tərəfindən bu günə qədər Kommersiya müəssisələri üzrə 41 standart hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir. Bu standartlardan istifadə edərək dünyadakı bir çox sahibkarlıq subyektləri kənar istifadəçilər üçün maliyyə hesabatları hazırlayır və təqdim edirlər. Belə maliyyə hesabatlarının müxtəlif ölkələrdə oxşar görünməsinə baxmayaraq, çox güman ki, sosial, iqtisadi və hüquqi vəziyyətlərdə müxtəlifliklərin səbəb olduğu fərqlər və bir çox ölkələrdə milli tələblərin müəyyən edilməsi zamanı maliyyə hesabatları istifadəçilərinin tələblərindən irəli gələn fərqlər mövcuddur. Bu fərqlərin qaldırılması üçün və tətbiq olunan standartların maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına uyğunlaşdırılması üçün bir çox ölkələrdə milli mühasibat uçotu standartları tətbiq olunur. Hal-hazırda ölkəmizdə Milli Mühasibat Uçotu Standartları (MMUS) hazırlanmışdır beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılaraq. Milli Mühasibat uçotu Standartları 37 adda Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartı, 27 adda Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartının tətbiqi üzrə Şərhlər və

Tövsiyələr, bundan başqa İctimai Sektor üçün Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları əsasında 24 adda Büdcə Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartı, 1 adda Qeyri-hökumət Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartı, “Kiçik və mikro sahibkarlıq subyektləri üçün uçotun aparılması Qaydaları”-dan ibarətdir. Lakin buna baxmayaraq MMUS –nın tətbiqində bir sıra problemlər mövcuddur. İlk növbədə onu qeyd etmək olar ki, MMUS-rı iri sahibkarlıq subyektlərinə və orta sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq edilir kiçik sahibkarlıq subyektlərində “Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması qaydaları” adlı Maliyyə Nazirliyinin qərarı tətbiq edilir. Əgər ölkəmizdə kiçik sahibkarlıq subyektləri beynəlxalq maliyyə hesabatlarını tətbiq etmək istədikdə MMUS-rını tətbiq edə bilər öz istəyi ilə. MMUS-rının tətbiqi isə kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün kifayət qədər çətin bir prosesdir. Bu zaman bir sual meydana çıxır bəs dünya ölkələrində bu problem necə aradan qaldırılmışdır?

Dünya ölkələrinin bir çoxunda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində aparılan uçot qaydaları İFRS for Smes (International Financial Reporting Standard for Small- and Medium-Sized Entities)-ə əsasən həyata keçirilir. İFRS for Smes- də kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində uçot siyasətinin seçilməsi, maliyyə hesabatlarının formaları bağlı bu sahibkarlıq subyektlərinə təkliflər öz əksini tapmışdır.

İFRS for SMES tətbiq edən ölkələr bu standartı öz milli standartlarına uyğunlaşdıraraq sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün uçot qaydaları hazırlayırlar.

Hal-hazır ki, dövrdə sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün beynəlxalq maliyyə hesabatı standartı hazırlanmasını tələb edən bir neçə əsas səbəb vardır ki, bunlardan ən əsas 2 səbəb fərqləndirilir.

1. Bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın ana gövdəsini bu sahibkarlıq subyektlərinin təşkil etməsi.

2.Dünya miqyasında kapital bazarları ilə əlaqə üçün yalnız bir formada maliyyə hesabatının tələb olunmasıdır.(Epstein B.,Jermakowicz E, 2010:s.354-356).

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları Şurası standartların tətbiqini genişləndirəcək və Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə iqtisadi qərar vermək üçün lazım olan informasiya ehtiyacını ödəyə biləcək sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün Maliyyə hesabatı Standartları hazırlamaq üçün çalışmağa 2003-cü ildə başlamış,2004- cü- ildə “bu sahibkarlıq subyektləri” üçün Mühasibat Standartı Haqqında hazırlıq görüşləri adı daşıyan rəsmi nəşri ictimaiyyətə təqdim etmişdir.Rəsmi nəşrlə bağlı toplanan fikirlər dəyərləndirilərək bu sahibkarlıq subyektləri üçün standartın layihəsini fevral 2007-ci ildə cəmiyyətə təqdim edilmişdir.Layihə mətni ilə əlaqədar fikirlərin 30 noyabr 2007-ci il tarixinə qədər şuraya təqdim olunması istənmişdir cəmiyyətdən və sonda fikirlər dəyərləndirilərək Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində Maliyyə Hesabatı Standartı (İFRS for Smes) 9 iyul 2009 –ci il tarixində rəsmi şəkildə ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatı standartı cəmiyyətə hesabat vermə öhdəçiliyi olmayan və kənar istifadəçilər üçün ümumi məqsədli maliyyə hesabatı təqdim etməyi özündə əks etdirən standartdır.

Sözügedən sahibkarlıq subyektləri sadəcə aşağıdakı hallarda cəmiyyətə hesabat təqdim etməlidirlər.

1. Bu sahibkarlıq subyektlərinin borc alətlərinin və səhm alətlərinin cəmiyyətə açıq kapital bazarında olması zamanı və ya səhmlərinin ixrac edilməsi zamanı.

2. Bu sahibkarlıq subyektləri bank,sığorta şirkəti və.s olduğu zaman.Yəni əsas fəaliyyət məqsədi cəmiyyətdə öz etibarını qorumaq olduqda yalnız bu zaman cəmiyyətə maliyyə hesabatı təqdim etmək öhdəçiliyi vardır.

Bu sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartı İFRS(International Financial Reporting Standard)-ilə müqayisə edildikdə bu sahibkarlıq subyektləri ilə əlaqədar olmayan bölümlər standartdan çıxarılmış və

maliyyə hesabatının elementlərinin tanınması və qiymətləndirilməsi metodları sadələşdirilmişdir. Bunun nəticəsində səhvə sayı İFRS –lə müqayisədə 90% azalmışdır. Bütün İFRS 2400 səhvədən ibarətdirsə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartı isə 230 səhvədən ibarətdir və 35 – bölümdən ibarətdir. (Haşmet S., 2014 s.53).

Cədvəl 9. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartı bölümləri.

1-ci bölüm Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri.	14- cu bölüm İştirakçılara investitsiyalar
2-ci bölüm Anlayışlar və ümumi prinsiplər.	15-ci bölüm İnvestitsiya məqsədli daşınmaz əmlak.
3-cü bölüm Maliyyə hesabatlarının təqdimatı	16-ci bölüm Biznes ortaqlıqlarında paylar
4- cü bölüm Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat –Balans hesabatı	17- ci bölüm Əsas vəsaitlər.
5-ci bölüm Gəlir hesabatı	18- ci bölüm Qudvil xaric qeyri-maddi aktivlər
6-cı bölüm Kapitalda dəyişiklik haqqında hesabat və Bölüşdürülməmiş hesabat	19-cü bölüm Biznes ortaqlıqları və qudvil.
7- ci bölüm Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat	20-ci bölüm Lizinq əməliyyatları
8- ci bölüm Maliyyə hesabatları haşiyələri	21-cı bölüm Şərti öhdəlik, qiymətləndirilmiş öhdəliklər, şərti aktivlər.
9-cu bölüm Konsolidə və ya birləşmiş maliyyə hesabatları	22-ci bölüm Borclar və səhmdar kapitalı.
10 –cu bölüm Uçot siyasəti, qiymətlən – dirmə və səhvlər	23- cü bölüm Hasilat
11- ci bölüm Sadə maliyyə alətləri	24-cu bölüm Dövlət subsidiyaları
12-ci bölüm Digər maliyyə alətləri	25–ci bölüm Borc dəyəri
13- cü bölüm Ehtiyatlar	26- cı bölüm Səhmlərə əsaslanan ödəmələr Və.s

Mənbə. International Journal of Economic and Administrative Studies №- 12 s.24(08.12.2014)

Azərbaycan Respublikasında bu standartın tətbiqi bağlı yaranan problemləri ümumiləşdirsək .

1.İxtisaslı kadr çatışmazlığı- ali təhsil və orta ixtisas müəssisələrində keçirilən dərslərin kifayət qədər keyfiyyətsiz olması, mühasibat uçotu dərslərlərinin adətən eyni mövzuları dəfələrlə təkrarlaması və beynəlxalq standartlardan bəhs etməməsi və.s göstərmək olar.

2. Maliyyə vəsaitlərinin məhdudluğu- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bu standartı tətbiq etməsi lazım olan proqram təminatını almaq üçün maliyyə vəsaitinin az olması və.s

3.Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən məsləhət xidmətlərinin yalnız vergi qanunvericiliyi ilə əlaqədar olması.Yəni məsləhət xidmətlərində çalışan kadrların bu standartın tətbiqi haqqında məlumatsız olması.

4.Maliyyə Nazirliyinin bu sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartını tərcümə etməməsi və bu standart haqqında şərh və tövsiyələr hazırlamaması.

Ölkəmizin təcrübəsi göstərir ki, sözügedən sahibkarlıq subyektləri öz fəaliyyətlərində çətinliklərlə qarşılaşırlar. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektlərinin inkişafında əsas problem o onların maddi- texniki və maliyyə ehtiyatları cəhətdən kifayət qədər resurs bazasına malik olmamasıdır.Lakin buna baxmayaraq son on il ərzində bu sahəyə kifayət qədər diqqət artırılmışdır.Həmçinin son dövrlərdə sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı bir sıra qanun layihələri qəbul olunmuş onlara güzəştli şərtlərlə kredit almaq imkanı yaradılmışdır.Lakin bütün bunlara baxmayaraq sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində maliyyə hesabatların formalarının daha asan olmasına və maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının bu sahibkarlıq subyektlərinə qazandıracaq avantajlar bəzə demək olar ki, heç bir islahat həyata keçirilməmişdir.

Ölkəmizdə bu sahibkarlıq subyektləri üçün haqqında qeyd etdiyimiz maliyyə hesabatı standartı tətbiq edilərsə onlar aşağıdakı avantajları qazanacaqlar:

- 1.Maliyyə Hesabatları təqdim olunmadan daxil olunması mümkün olmayan «bazar»lara və azad iqtisadi zonalara giriş imkanı yaradacaqdır.
2. Sözügedən sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatı standartının tətbiqi beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən təklif olunan sərfləli kreditləri almaq imkanı yaradacaqdır.
- 3.Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri bu standartı tətbiq etdikdə xarici investorları cəlb etmək üçün avantaj qazanacaqdır.
- 4.Xarici ticarət subyektləri ilə biznes əlaqələrinin qurulması zamanı daha etibarlı tərəfdaş kimi güzəştli şərtlərdən yararlanma imkanı.
- 5.Xarici ticarətdə alıcı kimi çıxış etdikdə ödəmə planlarında güzəşt əldə etmə imkanı qazanacaqlar. (Abdulkərim S, 2018:s.10)

Ölkəmizə sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün son dövrlərdə həyata keçirilən islahatları ən mühümləri aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi.(bundan sonra strateji yol xəritəsi)

Azərbaycanda bu sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı, onların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, işsizliyin azaldılması, məşğulluğun artırılması, istehlak mallarına olan tələbatın yerli resurlar hesabına ödənilməsinin təmin edilməsi və.s prioritet hədəflərə çatmaq üçün Strateji Yol Xəritəsi“ 2016 –ci il 6dekabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmişdir . Strateji yol xəritəsində bu sahibkarlıq subyektlərinin SWOT təhlili və həmçinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmiş və bunlara əsasən bu sahibkarlıq subyektləri üçün strateji məqsədlər və strateji hədəflər müəyyənləşdirilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardır:

Strateji məqsədlər

- 1.Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını təmin etmək üçün daha əlverişli biznes şəraitinin yaradılması;
2. Bu sahibkarlıq subyektlərinin ölkəmizdə rəqabətqabiliyyətliliyinin və iqtisadiyyatdakı mövqeyinin möhkəmləndirilməsi;
- 3.Ölkəmizdə istehsal edilən iş və xidmətlərin ümumi mümkün hissəsələrinin, xüsusilə də intellektual hissəsinin bu sahibkarlıq subyektlərinin və nəticə olaraq, innovasiyaların inkişaf etdirilməsi yolu ilə yaradılmasının həyata keçirilməsi;
- 4.Bu sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatında məşğulluğu təmin etməsindəki rolunun artırılması;
- 5.Əsas istehlak mallarının bu sahibkarlıq subyektləri tərəfində istehsal edilməsinə nail olmaq;
- 6.Bu sahibkarlıq subyektləri tərəfindən ixrac olunan malların ölkəmizin iqtisadiyyatındakı ümumi ixracında payının yüksəldilməsinə nail olmaq və bunun üçün əlverişli şərait yaratmaq.

Strateji hədəflər.

- 1.Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün biznes mühitində və tənzimləyici bazada islahatlar həyata keçirmək;
- 2.Bu sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəsaitlərinə sərfəli və həmçinin səmərəli çıxışı təmin etməyə nail olmaq.
- 3.Bu sahibkarlıq subyektlərinin beynəlmilləşdirilməsi yəni xarici bazarlara asan çıxış imkanlarının artırılmasını təmin etmək.
- 4.Bu sahibkarlıq subyektlərində sahibkarların o cümlədən işçilərin bilik və bacarıqlarını artırmaq və qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübələrini tətbiqini təmin etmək.
- 5.Innovasiyaların təşviqi,yəni bu sahibkarlıq subyektləri üçün tədqiqat və həmçinin inkişaf fəaliyyətlərinin sürətlə genişləndirilməsi.

Strateji yol xəritəsində qeyd olunmuş strateji məqsədlərə və strateji hədəflərə çatmaq üçün nəzərdə tutulan müddət 2025 – ci ildir .Strateji yol

xəritəsinin qəbul olunması və həyata keçirilməsi kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində ölkəmizin son dövrlərdə həyata keçirdiyi ən böyük və ən mühüm islahatlardan biri hesab etmək olar. Bu islahatın həyata keçirilməsi sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatında necə mühüm bir rol oynadığının bariz bir nümunəsidir. (Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair strateji yol xəritəsi, 2016: s.17-18)

2. Vergi Məcəlləsi.

Vergi məcəlləsində - sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədilə edilən dəyişikliklər nəticəsində sadələşdirilmiş verginin dərəcəsinin ümumi ölkə ərazisində iki faiz müəyyənləşdirilməsi, pərakəndə ticarət və iaşə sektorunda nağdsız ödənişlər ilə bağlı güzəştlərin edilməsi, inzibati şikayət halları zamanı bank hesabından və həmçinin ƏDV-nin depozit hesabından pul vəsaitlərinin silinməsinin saxlanması və digər məsələləri əhatə etmişdir. Bu dəyişikliklər sırasına həmçinin mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı sahibkarlığa dəstək olmaq xüsusi yer tutur və bu dəstəklər aşağıdakılardan ibarətdir: 2019-cu ildən başlayaraq mikro və həmdə kiçik sahibkarlıq subyektlərində onların balanslarında mövcud olan əsas vəsaitlər üçün sürətli amortizasiya normalarının tətbiq olunmasına şərait yaradılmışdır, bundan başqa kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçot şəffaf olduğu halda, bu sahibkarlara əlavə vergi güzəştləri ediləcəkdir, KOB klasterinə qeyd olunan sahibkarlar KOB reyestrində qeydiyyatda düşdükləri vaxtdan etibarən yeddi il müddətinə torpaq vergisi, mənfəət və əmlak vergilərindən azad edilmişdir, KOB klasterinə qeyd olunan sahibkarlıq subyektlərinin istehsal və emal ilə bağlı istifadə etdikləri texnoloji avadanlıq və qurğularının idxalı yeddi il dövr ərzində ƏDV-dən azad edilmişdir, KOB klasterində qeyd olunan sahibkarlıq subyektlərində gəlirlərinin kapital ilə bağlı xərclərə çəkilən hissəsi – yedd il dövr ərzində mənfəət vergisindən azad edilmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz vergi məcəlləsində ki, bütün bu dəyişikliklər sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin gələcək iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün həyata keçirilmişdir. (Vergi məcəlləsi maddə 221, 2019)

III-cü fəsil.AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQDA UÇOT VƏ HESABATIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1.Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində tətbiq olunan uçot qaydalarının təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübədən istifadə

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri iri sahibkarlıq subyektlərinin ana gövdəsini təşkil edir və bir çox ölkə iqtisadiyyatı üçün həyati əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu sahibkarlıq subyektləri iri sahibkarlıq subyektlərinin istehsal etdiyi məhsul və xidmətləri istehsal edərək onları üçün rəqabət mühiti yaradırlar və eyni zamanda iri sahibkarlıq subyektlərinin istehsal etdiyi yarımfabrikantları tamamlayaraq iqtisadiyyata böyük töhvə verirlər. Sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyata bu töhvələrindən dolayı hər bir ölkə iqtisadiyyatın əsas dinamikasını təşkil edirlər. (Aypek N,2009:s.22).

Dünya ölkələrində və bir sıra beynəlxalq təşkilatlarda sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin tanınması meyarları və həmçinin uçot qaydaları formaları Respublikamızdakından tamamilə fərqlidir.

Beynəlxalq təcrübədə bu sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları və onların təsnifləşdirilməsi aşağıdakı kimidir.

1.Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları Şurası-sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatı standartı forması hazırlayarkən(IFRS for SMES) bu sahibkarlıq subyektlərinin bir sıra özünə məxsus xüsusiyyətlərini qeyd etmişdir ki, bunlar aşağıdakılardır.

1.1.Bu sahibkarlıq subyektləri ictimaiyyətə açıq deyillər.

1.2.Bu sahibkarlıq subyektləri əsas ictimai xidmətləri həyata keçirmirlər .

1.3.Bu sahibkarlıq subyektləri cəmiyyətə maliyyə hesabatı təqdim etmək məcburiyyətində deyillər. Yəni sözügedən sahibkarlıq subyektləri kənar istifadəçilərə yalnız ümumi maliyyə hesabatı təqdim edirlər və.s (Demir V, 2007:s.31-32)

2.BMT - da isə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları mübahisəli mövzudur.Çünki BMT-yə daxil olan ayrı –ayrı ölkələrdə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və tanınma meyarların məqsədindən asılı olaraq meyarlar müxtəlifdir.Lakin buna baxmayaraq BMT-nin tərkibinə daxil olan bir çox inkişaf etmiş ölkədə aşağıdakı kriteriyalar tətbiq edilməkdədir. (Kaya İ, 2003: s.28)

Cədvəl 10. BMT – na görə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları.

Sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı
Orta	50-249
Kiçik	10-49
Mikro	<10

Mənbə: Wilfried Luetkenhors, United Nations Industrial Development Organization, Private Sector Development: The Support Programmes of the Small and Medium Enterprises, 2006, s.8

3.İƏİT-Kiçik və Orta Sahibkarlıq subyektləri İƏİT tərəfindən “müəyyən sayda işçisi olan filial olaraq fəaliyyət göstərməyən müstəqil sahibkarlıq subyektləri” olaraq qəbul edilir. İƏİT kiçik sahibkarlıq subyektlərində çalışan işçilərin sayını 50 –yə qədər olmasını dəstəkləyir, lakin mikro sahibkarlıq subyektlərində isə işçilərin sayını 10 və hətta bəzi hallarda 5 olmasını dəstəkləyir.İƏİT-nin məlumatına görə bəzi ölkələrdə sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarlarında bir sıra kriteriyalar fərqləndirilir.Belə ki, bu ölkələrdə sözügedən sahibkarlıq subyektlərində illik net mənfəət,sərmayə,illik dövriyyə,illik balans kimi kriteriyalar fərqləndirilir.Bu fərqliliyin bu ölkələrə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində daha yaxşı təsnifləşdirməyə imkan verir.Həmçinin kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı həmin ölkələrin iqtisadi islahatlar həyata keçirməsi və kölgə iqtisadiyyatının qarşısının alınması üçün bu tanınma meyarları mühüm rol oynayır.Ölkəmizdə isə sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları ilə bağlı

kriteriyalar bu göstəricilərdən çox fərqlənir və bu ölkəmizin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır.(<https://data.oecd.org/source/entrepreneurship/subjects> 21.09.2016)

Cədvəl 11. İƏİT-nin məlumatına görə bəzi ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları:

Ölkə	İşçilərin Sayı	İllik dövriyyə (milyon avro)	İllik balans (milyon avro)	İllik net mənfəət (milyon avro)	Sərmayə (milyon avro)
Avstraliya	< 20 kiçik 20-200 orta				
Belçika	<50 kiçik 50-249 orta	< 10 kiçik 10-49 orta	< 10 kiçik 10-42 orta		
Böyük Britaniya	<50 kiçik 50-249 orta	< 2,8 kiçik < 11,2 orta			
Çexiya	<50 kiçik 50-249 orta	< 10 kiçik 10-49 orta	< 10 kiçik 10-42 orta		
Danimarka	<250	<32	<15		
Finlandiya	<50 kiçik 50-249 orta	< 10 kiçik 10-49 orta	< 10 kiçik 10-42 orta		
İspaniya	<50 kiçik 50-249 orta	< 10 kiçik 10-49 orta	< 10 kiçik 10-42 orta		
İsveç	<50 kiçik 50-249 orta	< 10 kiçik 10-49 orta	< 10 kiçik 10-42 orta		

Mənbə : OECD Environment Health and Safety Publications Series on Pollutant Release and Transfer Registers , Scoping Study on the Inclusion of Releases and Transfers from Small and Medium Sized Enterprises (SMEs) in PRTR's, 2008 s.15

Respublikamızda isə Nazirlər Kabineti tərəfindən 2018-ci il 21 dekabr tarixli 556 nömrəli qərarı ilə mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları təsdiq edilmişdir və bu meyarlar aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 12. Mikro,kiçik ,orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları.

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə meyarları	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik gəliri (ig) (min manat)
Mikro sahibkar	1-10	$Ig < 200$ (200 də daxil olmaqla)
Kiçik sahibkar	11-50	$200 < Ig < 3000$ (3000 də daxil olmaqla)
Orta sahibkar	51-250	$3000 < Ig < 30000$ (30000 də daxil olmaqla)
İri sahibkar	251 və ondan yuxarı	$30000 < Ig$

Mənbə. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti cabmin.gov.az (25.12.2018)

Həmçinin bu qərarın qeydlər hissəsində sahibkarlıq subyektlərinin illik gəliri ilə bağlı yazılmışdır ki, sahibkarlıq subyektlərinin illik gəlirinə burada sair satışlarda gəlirlər aid edilir həmçinin qeydlər hissəsində vurğulanmışdır ki, Sahibkarlıq subyektlərinin mikro sahibkar, kiçik sahibkar, orta və yaxud iri sahibkar kimi müəyyən edilməsi üçün “sahibkarlıq subyektlərində çalışanların orta siyahı sayı” və həmçinin “ sahibkarlıq subyektlərinin illik gəliri” ilə bağlı göstəricilərindən daha yuxarı olanı əsas göstəricidir. Ümumilikdə nəzərə almaq lazımdır ki, bu qərar bundan əvvəlki qərara nisbətən dahada təkmilləşdirilmişdir. Çünki Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunmuş 5 iyun 2015-ci ildəki qərarla mikro sahibkar kateqoriyası sahibkarlıq subyektlərinin təsnifatında yox idi hal-hazırda isə bu kateqoriya sahibkarlıq subyektlərinin içərisində ayrıca sahibkarlıq subyekti kimi qeyd olunmuşdur. Digər dəyişikliklər isə illik gəlirlərin həcmində və işçilərin sayında olmuşdur. Lakin bizim fikrimizcə bu qərarla bir məsələdə öz əksini tapmalıdır bu meyarlar sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatında hansı sektorda fəaliyyət göstərməsindən asılı olaraq tətbiq

edilməlidir. Məsələn. Hal-hazırda ölkəmizdə kifayət qədər BOKT fəaliyyət göstərir və BOKT-larda işçi sayı az olmasına baxmayaraq illik gəlirləri kifayət qədər yüksək olur.

Bu kimi sahibkarlıq subyektlərinin hansı kateqoriyaya aid olmasının ziddiyyət yaratmaması üçün ən optimal çıxış yolu sahibkarlıq subyektlərinə meyarların fəaliyyət göstərdiyi sektora görə tətbiq edilməsidir. (“Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında qərar, 2018 s.1-6).

Ölkəmizdə Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları tətbiq edilsədə təəssüflər olsun ki, sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün Maliyyə hesabatı standartı tətbiq edilmir.(yəni İFRS for Smes). Ölkəmizdə bu standartın tətbiqi ilə bağlı qanunvericilikdə bir sıra məsələlərə toxunulmuşdursada praktikada bu məsələ hələdə həllini tapmamışdır. Məsələn.”Mühasibat uçotu haqqında qanunda “ Azərbaycan Respublikasının 29 iyun tarixli 2004 –cü ildəki qanununun 4- cü maddəsinin müvafiq yarımbəndində 4.3. Müvafiq icra hakimiyyəti (Maliyyə Nazirliyi) orqanı 4.3.1. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının, Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının, İctimai Sektor üçün Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının Azərbaycan dilinə tərcüməsini təşkil edir və bu tərcümələrin həmin standartların Azərbaycan dilində rəsmi mətnləri kimi dərc olunmasını təmin edir. Bu maddənin yarımbəndlərində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı adlanan Maliyyə Nazirliyinin Uçot siyasəti şöbəsi hal- hazır ki, günümüzə kimi, bu standartı tərcümə edib milli standartı uyğun bir formasını üzrlü səbəblərdən hazırlaya bilməmişdir. Həmçinin bu qanunun 9 –cu maddəsində mikro və bundan başqa kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun aparılması , maliyyə hesabatlarının hazırlanması kimi məsələlərə toxunulmuş və bu sahibkarlıq subyektlərində uçot hansı qaydalarda uyğun aparılmalı olduğu qeyd edilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardır:

1.Sözügedən sahibkarlıq subyektləri öz uçotu sistemini Maliyyə Nazirliyinin qərarı olan bu sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması adlı qaydalara uyğun həyata keçirməlidirlər, və yaxud;

2. öz seçimlərindən asılı olaraq,maliyyə hesabatlarını kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və ya Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun tərtib etmək hüququna malikdirlər. Bu halda mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri mühasibat uçotunu, tətbiq etdiyi standartlardan asılı olaraq, bu Qanunun 8.1-1-ci və ya 10.1.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş uçot qaydalarına uyğun aparırlar.

3. Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri, öz seçimlərindən asılı olaraq, növbəti il üçün illik maliyyə hesabatlarını Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və ya Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun tərtib etmək qərarını, uçot siyasətində əks etdirməklə, cari ilin dekabr ayının 31-dək qəbul edir.(Mühasibat uçotu haqqında qanun 2004 s.8-12).

Əgər ölkəmizdə İFRS for Smes tətbiq edilsə aşağıdakı təklifləri etmək olar.

1.Qanunvericilikdə kiçik sahibkarlıq subyektləri ilə orta sahibkarlıq subyektləri ayrı-ayrılıqda təsnif edilmişdir bu standart Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə aid olduğu üçün sözügedən sahibkarlıq subyektləri üçün vahid maliyyə hesabatı standartı forması hazırlansın Maliyyə Nazirliyi tərəfindən və İFRS for Smes uyğun şəkildə. Həmçinin qeyd etdiyim İFRS for Smes-in bölmələrinə uyğun şəkildə bu standart hazırlanmalıdır.

2.Ümumi şəkildə desək kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin özlərinə həvalə olunur bu standartın tətbiq edilməsi yəni qanunvericilikdə öz istəyi sözü qeyd olunur o zaman mən təklif edirəm ki,kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri bu sahədə ciddi şəkildə marifləndirilsin bu standartın ona qazandıracağı avantaj izah edilsin .

3.Sözügədən sahibkarlıq subyektlərinə yalnız vergi məqsədləri üçün yanaşılmasının düşüncəsi aradan qaldırılmalıdır.Yəni yalnız fiskal siyasət mövqeyi ilə yanaşılmamalıdır. Bu sahibkarlıq subyektlərinin böyüməsi üçün mümkün olan bütün şəraitlər yaradılmalıdır.

Ölkəmizdə bu standartın, tətbiq edilməməsinin əsas səbəbi 2 –ci fəsildə qeyd etdiyimiz kimi ixtisaslı kadr çatışmamazlığı və maliyyə vəsaitinin məhdudluğudur. Bütün bu negativ hallara baxmayaraq ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri iqtisadiyyata olan töhvələri ,saylarının çox olması səbəbi ilə ölkə iqtisadiyyatının əsas hissəsini təşkil edirlər .Ancaq iqtisadiyyatın əsas hissəsini təşkil etmələrinə baxmayaraq biznes krediti əldə etməkdə,beynəlxalq bazarlara çıxış əldə etməkdə və böyüməkdə sıxıntı ilə qarşılaşırlar.Bu səbəblərdən dolayı bu standartın ölkəmizdə tətbiq edilməsi məqbuldur və bu standartın milli standart forması hazırlanarkən digər ölkələrin təcrübələrindən və bu standarta uyğun şəkildə tətbiq etdikləri uçot qaydalarından istifadə edilməlidir.

3.2.Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində uçot və hesabatın təkmilləşdirilməsi yolları

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri öz fəaliyyətlərini öz istəyi ilə beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına uyğun qurduqda maliyyə hesabatlarını hazırlamalıdırlar və Beynəlxalq Maliyyə hesabatlarına uyğun şəkildə maliyyə hesabatları hazırlamasını asanlaşdırmaq üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 30 iyun 2017 –ci –il tarixində “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları” adlı qərarı təsdiq edilmişdir.Bu təlimatda 9 fevral 2017- ci- il tarixində təsdiq edilmiş kommersiya təşkilatları üçün yeni hesablar planında öz əksini tapmışdır . Təlimat Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatlarında baş verən əməliyyatların uçot və hesabatı ilə bağlı yeni bir tarixi mərhələnin açılmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, yeni təlimatda beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına əsaslanan “yeni hesablar planı” və bu

plana əsasən müxabirələşmələri əks etdirməklə maliyyə hesabatı formaları da təsdiq olunmuşdur. Beləliklə, bu təlimatın təsdiqi ilə kommersionya təşkilatlarının uçotu tarixində yeni bir mühasibat sisteminin əsası qoyulmuşdur.(“MHBS-na və kommersionya təşkilatları üçün MMUS-na əsasən mühasibat uçotunun aparılması qaydaları “ 2017:s.2)

Qeyd etmək istərdik ki,yeni sistem və hesablar planı köhnə hesablar planından daha sadə və anlaşıqlı olması ilə fərqlənir Həmçinin yeni standartlarda tərtib olunmuş hesablar planı ilə maliyyə hesabatı formaları arasında əlaqənin məntiqini daha rahat bir şəkildə anlamaq mümkündür. Çünki yeni uçot və hesabat sistemi maliyyə bərabəriyi üzərində qurulmuş 5 əsas elementin kombinasiyasından təşkil olunmuşdur. Lakin tədqiqat nəticəsində belə bir fikir formalaşır ki, yeni hesablar planı və maliyyə hesabatı formalarının yerli şəraitdə tətbiqi və Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarına uyğunlaşdırılması nöqtəyi nəzərindən təkmilləşdirməyə ehtiyac vardır.(” Kommersionya təşkilatları üçün yeni hesablar planı” 2017: s.2-4).

Fikrimizcə, dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması həmçinin ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kiçik və həmçinin orta sahibkarlıq subyektlərində MMUS-nın tətbiqini asanlaşdırmaq məqsədi ilə aşağıda göstərilən təkliflərin nəzərə alınması standartların tətbiqi üçün müsbət nəticə almağa əsas verə bilər.

I.“Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersionya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”ında öz əksini tapan yeni hesablar planının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər:

1.Sözügədən qaydalarda öz əksini tapan yeni hesablar planında qısamüüdətli aktivlər bölməsindəki hesab nömrələrinin likvidlik prinsipinə əsasən düzülməsi daha yaxşı olardı. Belə ki, bildiyimiz kimi, likvidlik prinsipinə əsasən hesablar pula çevrilmə qabiliyyəti üzrə az olandan çox olana doğru düzülməlidir. Bu cür nömrələməyə əsasən ən yuxarıda Qeyri-maddi aktivlər (10-cu bölmə), ən

sonuncuda isə Pul vəsaitləri (24-cü bölmə) hesabı durmalıdır. Ona görə də fikrimcə, Pul vəsaitləri bölməsinin 22-ci bölmədən çıxarılaraq 24-cü bölməyə daxil edilməsi daha məqsədəuyğundur.

2. Sözügedən qaydalarda öz əksini tapan yeni hesablar planında 24-cü “Sair qısamüddətli aktivlər” bölməsində 244 sayılı “Təhtəlhesab məbləğlər” hesabının adında dəyişiklik edilərək “Təhtəlhesab şəxs üzrə alınası məbləğlər” adının verilməsini məqsədə uyğun hesab etmək olar. Bildiyimiz kimi, əvvəlki uçot sistemində 71 sayılı “Təhtəlhesab şəxslə hesablaşmalar” hesabının özünü həm aktiv, həm də passiv (öhdəlik) hesab kimi aparması, yeni hesablar planında isə, aktiv-passiv hesablar olmadığından, onun 2 hissəyə bölünərək aktiv hissədə əks olunan “Təhtəlhesab şəxs” özünü alacaq xarakterli, öhdəlik hissədə yerləşən “Təhtəlhesab şəxs” isə öhdəlik hesabı kimi apara bilməsi ilə əlaqədardır. Adətən təşkilat təhtəlhesab şəxsə əvvəlcədən ödəniş etmədiyi hallarda onun təşkilat üçün sərf etdiyi hər hansı bir xərci cibindən ödədiyi hallarda həmin şəxsə öhdəliyimiz yarana bilər. Təəssüf ki, mövcud hesablar planının öhdəliklər hissəsində “Təhtəlhesab şəxs üzrə kreditor borcu” hesabına da rast gəlinmir.

3. Sözügedən qaydalarda öz əksini tapan yeni hesablar planında 53-cü qısamüddətli kreditor borcları bölməsindəki “Malsatan və podratçılarla qısamüddətli kreditor borcları” hesabının adının “Malsatan və təchizatçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabı ilə əvəz olunması daha məqsəd uyğun olardı. Qeyd edək ki, “Qısamüddətli kreditor borcları” bölməsində onsuz da podratçılarla bağlı əməliyyatları əks etdirən ayrıca 536 sayılı “Tikinti müqavilələri ilə bağlı qısamüddətli kreditor borcları” hesabı artıq mövcuddur. Bu baxımdan “podratçılar” sözünü “təchizatçı” sözü ilə əvəz edib bütün növ xidmət işlərini bir yerə toplamaq iqtisadi cəhətdən daha səmərəli olar. Bunu “Malsatan və podratçılarla uzunmüddətli kreditor borcları” hesabına da tətbiq etmək olar.

4. Sözügedən qaydalarda öz əksini tapan yeni hesablar planında qısamüddətli öhdəliklərin 53-cü bölməsində “Təhtəlhesab şəxs üzrə kreditor borcu” hesabının açılması məqsədə uyğun sayılmalıdır. Məlumdur ki, köhnə 71 sayılı “təhtəlhesab

şəxs üzrə hesablaşmalar” hesabı aktiv-passiv hesab kimi çıxış edirdi və o özünü həm aktiv, həm də öhdəlik kimi aparırdı. Hal-hazırda yeni hesablar planında bunu əvəz edən 244 sayılı hesab özünü ancaq aktiv hesab kimi aparır. Belə olduqda sözügedən hesab yalnız özünü “kassa” hesabı kimi apardığı üçün təhtəhsab şəxsə pul ödənişi aparıldıqdan sonra istifadə etmək mümkün olur. Lakin təhtəhsab şəxsə ödəniş etmədən öz cibindən xərclənməsi hallarında həmin hesabdən deyil, öhdəlik hesabından istifadə etmək lazım gəlir. Bu cür halda öhdəliklər bölməsində belə bir hesaba rast gəlmək qeyri-mümkündür. Ona görə də 538 sayılı “Təhtəhsab hesab şəxslə bağlı öhdəlik” hesabından istifadə etməyi təklif etmək olar.

Beləliklə, təklif olunan hesablar planında mühasiblərə asanlıq yaratmaq məqsədi ilə yuxarıdakı dəyişikliklərin edilməsini daha məqsədə uyğun hesab etmək olar.(Abdullayeva F.,Səbzəliyev S., Məmmədov D.,Fətullayev R.,Əliyeva S.,2017:s.1-6)

II.“Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”nda öz əksini tapan maliyyə hesabatı formalarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərə aşağıdakılardır:

1.Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat və ya Balans hesabatı.

Ölkəmizdə tətbiq olunan balans hesabatı formasında likvidlik prinsipi pozulur.Buna görə təklif edirik ki,balans hesabatı forması Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarına əsasən tətbiq olunsun çünki beynəlxalq standartlarda likvidlik prinsipinə əməl olunur.Belə ki, balans hesabatında likvidlik prinsipinə ciddi şəkildə əməl olunmalıdır. Likvidliyin balans hesabatında əhəmiyyətli olmasının başlıca səbəbi balans hesabatın təhlili ilə əlaqədardır. Balans hesabatının təhlili isə birbaşa olaraq sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyətini xarakterizə etdiyi üçün bu hesabatda likvidlik prinsipinə mütləq şəkildə əməl edilməlidir.Likvidlik prinsipinə əməl olunmuş şəkildə balans hesabatı formasına nümunə isə aşağıdakı cədvəldə qeyd edilmişdir.

Cədvəl 13. Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartına görə balans hesabatı.

Uzunmüddətli aktivlər	Xüsusi Kapital
Torpaq, tikili və avadanlıqlar	Nominal (nizamnamə) kapitalı
Qudvil	Buraxılmış səhmdar kapitalı
Digər maliyyə aktivləri	Emissiya gəliri
	Cəmi Kapital
Qısamüddətli aktivlər	Uzunmüddətli öhdəliklər.
Ehtiyatlar	Bank kreditləri
Ticarət və digər debitor borcları	Digər uzunmüddətli öhdəliklər. (vergi, pensiya və.s)
Öncədən ödənilən avanslar	
	Qısamüddətli öhdəliklər.
	Kreditor borcları (ticarət və digər)
	Hesablanmış öhdəliklər
	Zəmanət öhdəlik üzrə ehtiyat və.s
Cəmi Aktivlər	Cəmi Öhdəliklər

Mənbə. R. Fətullayev ., V. Quliyev., A. Kərimov., (2012) s.57

2. Maliyyə nəticəsi haqqında hesabat təklif.

Mənfəət və ya zərər haqqında hesabatın (məcmu gəlirlər haqqında hesabat) ölkəmizdə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən tərtib olunması hesablama metoduna və kassa metoduna əsaslanır. Lakin beynəlxalq standartlarda bu hesabatın tərtib olunması yalnız hesablama metoduna əsaslanır. İlk növbədə onu qeyd lazımdır ki, hesablama metodu gəlirləri və xərcləri baş verdiyi anda hesabatda qeydiyyatının həyata keçirilməsinin özündə əks etdirir və bu qeydiyyat nəticəsində sonda sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərini və xərcləri düzgün şəkildə hesabatda qeyd olunur. Yəni həm nağd ,həmdə nağd olmayan gəlirlər və xərclərin hesabatda qeydiyyatının həyata keçirilməsi bu hesabat elementlərinin təhlil olunması üçün

böyük əhəmiyyətə vacibdir. Amma kassa metoduna əsasən bu hesabat hazırlanıqda isə ancaq nağd gəlir və xərclər hesabatda öz əksini tapır. Buna görə bu hesabatın tətbiq olunması ancaq hesablama metoduna əsasən həyata keçirilməlidir.

3. Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat təklif

Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın forması “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”na 3 nömrəli əlavəsində forması verilmişdir və bu formada sözügedən maliyyə hesabatı kifayət qədər anlaşılmaz və çətindir. Tədqiqat əsasında təklif edilir ki, bu hesabatın tərtibi sadələşdirilsin və hesabatın tərtib olunmasının əhəmiyyətin sahibkarlıq subyektlərinə geniş şəkildə Maliyyə Nazirliyinin müvafiq struktur bölməsi tərəfindən şərh edilsin. Çünki bu hesabat sahibkarlıq subyektlərinin kapitalında baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirdiyi üçün və bu hesabatın təhlili sahibkarlıq subyektləri üçün olduqca əhəmiyyətli olduğu üçün bu məsələyə lazımınca diqqət göstərilməlidir.

4. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat təklif.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”na 4 Nömrəli əlavədə forması verilmişdir bu formada sözügedən maliyyə hesabatının 2 metodla tərtib olunur fikri öz əksini tapmışdır. Tədqiqat nəticəsində təklif edilir ki, bu maliyyə hesabatının tərtibindən birbaşa metod çıxarılsın çünki bu metodla sözügedən maliyyə hesabatını tərtib etmək kifayət qədər çətindir və həmçinin bu metodla bu maliyyə hesabatın tərtib olunması daha çox maliyyə vəsaiti tələb edir.

Dolayı metodla isə sözügedən maliyyə hesabatını tərtib etdikdə isə tədqiqat nəticəsində təklif olunur ki, bu metodla hesabatın tərtib olunmasını asanlaşdırmaq üçün investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən meydana gələn pul

vəsaitlərinin hərəkətinə daxil olan hesabat maddələri mümkün dərəcədə sadələşdirilsin və ya sahibkarlıq subyektinin fəaliyyət göstərdiyi ölkə iqtisadiyyatının sahələrinə görə dolayı metodla pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın bir neçə formasının hazırlanması daha yaxşı olar.

Nəticə və təkliflər.

Ölkəmizdə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün son dövrlərdə kifayət qədər uğurlu islahatlar həyata keçirilmişdir. Lakin buna baxmayaraq hal-hazır ki, dövrümüzdə kiçik sahibkarlıq subyektləri böyüməkdə və beynəlxalq bazarlara çıxış əldə etməklə bir sıra problemlərlə qarşılaşırlar bu problemlərdən ən mühümü isə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatları hazırlanmasında yaranan çətinliklərdir. Belə ki, dünya ölkələrinin bir çoxunda kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı problemlərə birgə yanaşılır və onlar üçün ayrıca maliyyə hesabatı standartı tətbiq olunur. Ölkəmizdə bu standart tətbiq edilmir və kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə bağlı problemlərə adətən ayrı-ayrılıqda nəzər yetirilir. Belə ki, ölkəmizdə kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçot sisteminin düzgün qurulması üçün “Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması” qaydalarından istifadə olunur. Əgər kiçik sahibkarlıq subyektləri öz istədiyi təqdirdə maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarını və milli mühasibat uçotu standartlarını tətbiq edə bilər. Bu halda isə ölkəmizdə kiçik sahibkarlıq subyektinin qarşılaşacağı problem bu standartlara əsasən Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanan maliyyə hesabatları formalarının kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün kifayət qədər çətin və anlaşılmaz olmasıdır. Bu kimi məsələlərə aparılan araşdırma prosesində diqqət yetirilmiş və ümumi şəkildə aşağıdakı təkliflər hazırlanmışdır:

1. Ölkəmizdə tətbiq olunan sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarlarının sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət göstərdiyi sektora görə yenidən hazırlanması.

2. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə hesabatının beynəlxalq standartının kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə aid olduğu üçün bu sahibkarlıq subyektləri üçün vahid maliyyə hesabatı standartı forması hazırlansın Maliyyə Nazirliyi tərəfindən və beynəlxalq standarta uyğun şəkildə.

3. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin özlərinə həvalə olunur bu sahibkarlıq subyektləri üçün beynəlxalq maliyyə hesabatı standartının tətbiq edilməsi yəni qanunvericilikdə öz istəyi sözü qeyd olunur o zaman sözügedən

sahibkarlıq subyektləri bu sahədə ciddi şəkildə marifləndirilsin bu standartın ona qazandıracağı avantaj izah edilsin .

4. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə yalnız vergi məqsədləri üçün yanaşılmasının düşüncəsi aradan qaldırılmalıdır.Yəni yalnız fiskal siyasət mövqeyi ilə bu sahibkarlıq subyektlərinə yanaşılmamalıdır.Belə ki, sözügedən sahibkarlıq subyektlərinin böyüməsi üçün mümkün olan bütün şəraitlər yaradılmalıdır.

5. Yeni hesablar planında likvidlik prinsipi pozulmuşdur bu problem həmçinin dolayısı ilə balans hesabatınada(maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat) təsir göstərir.Bu problemin aradan qaldırılması üçün yeni hesablar planında müvafiq dəyişikliklər edilməlidir.

6 .Yeni hesablar planında 24-cü “Sair qısamüddətli aktivlər” bölməsində 244 sayılı “Təhtəlhəsab məbləğlər” 53-cü qısamüddətli kreditor borcları bölməsindəki “Malsatan və sifarişçilərə qısamüddətli kreditor borcları” hesabları ilə bağlı tədqiqatda nəzərdə tutulan dəyişikliklərin edilməsi məqsədəuğun hesab oluna bilər.

7. Aparılan tədqiqat nəticəsində maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda, maliyyə nəticəsində haqqında hesabatda, kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatda, pul vəsaitlərin hərəkəti haqqında hesabatda təklif olunmuş şəkildə müəyyən dəyişikliklərin edilməsi məqbul hesab oluna bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.

Azərbaycan Dilində.

1. Abbasov Q. (2009) “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi” Bakı şəhəri, İqtisad universiteti nəşriyyatı. 420 səh.
2. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi, (2016), Bakı şəhəri. 96 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında qanunu” (2004) Bakı şəhəri,
4. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin ”Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması qaydaları” haqqında qərarı (2017) Bakı şəhəri,
5. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin “Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması qaydaları” haqqında qərarı, (2016). Bakı şəhəri,
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, (2004) Bakı şəhəri.
7. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin (2018) “Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında qərarı, Bakı şəhəri.
8. Abdulkərim Sadıqov (2018) .”Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün MHBS-nin (İFRS for Smes) Azərbaycanda tətbiqi imkanları” , II Milli Mühasiblər Forumu 2018- ci-il aprel Şamaxı şəhəri.
9. Fətullayev R. (2015) “Beynəlxalq Mühasibatlığa Giriş” Bakı şəhəri, “Nurlar” Poliqrafiya Mərkəzi. 344 s.
10. Fətullayev R, Quliyev V, Kərimov A , “Beynəlxalq uçot və hesabatata giriş (GAAP və İFRS əsasında)”, II nəşr , Bakı 2012, “Nurlar” nəşriyyatı, 280 s.

11.Kommersiya təşkilatları üçün 5 nömrəli “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə” Milli Mühasibat Uçotu Standartı. ,(2007)Bakı şəhəri

12.Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Konseptual əsasları (2007),Bakı şəhəri.

13. Rzayev Qəhrəman (2004) “Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartları və maliyyə hesabatı” Bakı şəhəri, Adiloğlu nəşriyyat. s.176

14. Məruzəçilər- Firuzə Abdullayeva, Davud Məmmədov, Radil Fətullayev və Solmaz Əliyeva , (2017)“Mühasibat uçotu sahəsində hüquqi baza və yeni çağırışlar bölməsindəki müzakirələrdən irəli gələn təkliflər”, I Milli Mühasiblər Forumu 8 aprel 2017-ci il tarixində Şamaxı şəhəri.

Xarici dildə.

1. Aypek, Nevzat . Kobi Finanslama Sürecinde Yeni Finansman Teknikleri,I.Avrasya Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Kongresi, 2009 –cı yıl 23-26 Haziran, Bişkek-Kırgızistan.

2.Alexander.D, Britton A, Jorissen A, (2010) “International Financial Reporting and Anlyis”. pag.890.

3.Can,A.V.(2007) Luca Pacioli Muhasebenin babasıdır mı ?,Akademik Bakış,Uluslararası Hakemli Sosyal bilimler Dergisi,Sayı: 12 ,Calalabat-Kırgızistan.s.12-20.

4. Demir, Volkan (2007). KOBİ’ler İçin UFRS’nin Son Taslağı ve Değerlendirmeler, İSMMMO Mali Çözüm Dergisi, Sayı:80, İstanbul : Mart – Nisan.

5.Epstein B,Jermakowick E.(2010) “International Financial Reports Standarts”.pag.1044.

6.Haşmet S. (2012) ” Küçük və orta böyüklükteki işletmelerde muhasebe ve finansal raporlama uyğunlamalarının BASEL kriteriyalarında uyğunluğunun ölçülməsi (bir araşdırma” Selcuk Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Bilim Dalı, Konya, hecm 283

7.International Journal of Economic and Administrative Studies (2014) Number 12, London.

8.K.D.Larson,P.B.Miller,(2009) “Fundamental Accounting Principles” 15-th Edition .Boston: New York .McGRAW –Hill. 2009.

9. Kaya, İ. (2003) “FASB-IASB Anlaşması ve Global Finansal Muhasebe Standartlarına Doğru”, Ankara ,6. Muhasebe Denetimi Sempozyumu, (16-19 Nisan 2003)).

10.OECD Environment Health and Safety Publications Series on Pollutant Release and Transfer Registers , Scoping Study on the Inclusion of Releases and Transfers from Small and Medium Sized Enterprises (SMEs) in PRTR’s, 2008 s.15

11. Luetkenhorst, Wilfried. , (2005). Private Sector Development: The Support Programmes of the Small and Medium Enterprises, Vienna, UNIDO Small and Medium Enterprises Branch. p.22

İnternet resursları.

1. <http://maliyye.gov.az/>
2. <http://muhasib/az>
3. <http://investopedia/com>
4. <http://data/oecd.org>
5. <http://vikipediya.az>
6. <http://dtm/gov/tr>

7. <http://.stat.gov.az/>
8. <http://e-qanun.az>
9. <http://cabmin.gov.az/>

Cədvəllərin siyahısı.

Cədvəl1.Maliyyə və idarəetmə uçotlarını fərqləndirən xüsusiyyətlər.....	19
Cədvəl 2.Bəzi ölkələrin iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payı.....	21
Cədvəl3.Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı.....	25
Cədvəl4.Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin aktivlərinin hərəkəti üzrə cədvəl.....	44
Cədvəl 5.Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində öhdəliklərin hərəkəti üzrə cədvəl.....	45
Cədvəl 6.Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması kitabı A.Gəlirlər.....	46
Cədvəl 7.B.Xərclər.....	47
Cədvəl 8.C.Mənfəət.....	48
Cədvəl 9.Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatının standartı bölümləri.....	52
Cədvəl 10.BMT-na görə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları.....	58
Cədvəl 11.İƏİT –nın məlumatına görə bəzi ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin tanınma meyarları.....	59
Cədvəl 12.Mikro,kiçik,orta,iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları.....	60
Cədvəl 13.Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartına görə balans hesabatı.....	67

Sxemlərin siyahısı.

Sxem 1.Maliyyə hesabatlarının konsepsiyasının mərhələləri.....	13
Sxem 2.Maliyyə hesabatı formaları.....	21